

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vladimír Pešta

Praha 2013

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra pedagogiky

Empatická reflexe v pedagogice

Bakalářská práce

Empathic reflection in Pedagogy

Vladimír Pešta

Pedagogika

Prezenční studium

Vedoucí práce: PhDr. Ivo Syřiště, Ph.D.

Praha 2013

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci s názvem: Empatická reflexe v pedagogice vypracoval samostatně pod vedením PhDr. Iva Syřištěho, Ph.D. s použitím literatury, uvedené na konci mé bakalářské práce v seznamu použité literatury.

V Praze 24.3.2013

Vladimír Pešta

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Ivo Syřištěmu, Ph.D. za ochotu a podporu při odborném vedení této bakalářské práce. Děkuji také všem respondentům, kteří projevili porozumění k mé bakalářské práci, za ochotu a upřímnost svých výpovědí.

Anotace:

Téma bakalářské práce „Empatie v pedagogické praxi“ v úvodu představuje vlivy, které autora inspirovaly k tomuto výběru. Apel na přítomnost empatie v životě člověka je předložen jako fundamentální prvek, nezbytný pro existenci celé lidské společnosti. Bližší pojednání je obsaženo v následném odstavci „Empatie“ a v odstavci „Závěr“ této práce. V následné historické části je schematicky nastíněn vývoj empatie od starověku po současnost. Pro svoji obsáhlost vymykající se svou šíří této práci je tato část uvedena pouze ilustrativně.

„Orientace v současné empatii“ pojednává o pozitivním i negativním užití empatie, o empatických anomáliích a empatických dispozicích z hlediska věku člověka, zakončené shrnutím současných vlivů.

Praktická část v úvodu polemizuje o možnostech průzkumu tohoto subtilního, přesto však důležitého tématu. Zdůvodňuje problematičnost tohoto výzkumu i fakt, že odpovědi dává samotný stav společnosti. Představuje školu, jako instituci se zásadním vlivem na rozvoj empatie. Formou otázek a odpovědí na nejčastěji frekventované otázky výchovy dětí předškolního a školního věku předkládá inspirativní možnosti. Předkládá rovněž odpovědi 144 respondentů, studentů Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy a jejich názor a školní zkušenosti s empatií. V závěru a v příloze uvádí názory kulturních veličin k tomuto tématu.

Klíčová slova:

Empatie, porozumění, vcítění se, pedagogika, emoční inteligence, komunikace

Annotation:

The topic of the thesis "Empathy for Teachers" at the beginning of a influences that inspired the author of this choice. An appeal to the presence of empathy in a person's life is presented as a fundamental element necessary for the existence of human society. Further discussion is contained in the subsequent paragraph "empathy" and the section "Conclusion" of this work. In subsequent historical part is schematically outlined the development of empathy from ancient times to the present. For its comprehensiveness surpassing its breadth of this work is the part listed only.

"Our focus in the current empathy" discusses the positive and negative use of empathy, the empathic anomalies and empathic disposition of the age of man, ends with a summary of current influences.

The practical part in the introduction argues about the possibilities this research subtle, yet important topic. Justifies the problematic nature of this research and the fact that it gives answers on status of the company. Represents the school as an institution have a fundamental influence on the development of empathy. The form of questions and answers to the questions most often frequented education of children of preschool and school-age children by inspiring possibilities. It also presents answers 144 respondents, FI students for their opinions and school experiences with empathy. At the end of the Annex and the views of cultural values on this topic.

Keywords:

Empathy, understanding, pedagogy, social and emotional intelligence

Obsah

1. Empatie	9
2. TEORETICKÁ ČÁST.....	10
2.1. Definice empatie	10
2.2. Empatie v kmenovém společenství.....	11
2.3. Empatie ve starověku	12
2.4. Empatie ve středověku.....	12
2.5. Empatie v novověku	13
2.6. Shrnutí	14
3. Cíl bakalářské práce.....	15
4. Orientace v současné empatii	15
4.1. Negativní užití empatie	15
4.2. Pozitivní užití empatie	15
4.3. Empatické anomálie	16
5. Empatické dispozice z hlediska věku	17
5.1. Prenatální období.....	17
5.2. Kojenecký věk.....	17
5.3. Batolecí věk	17
5.4. Předškolní věk	18
5.5. Školní věk.....	18
5.6. Shrnutí	18
6. PRAKTICKÁ ČÁST.....	20
6.1. Úvod do praktické části	20
6.2. Dotazy a odpovědi.....	20
6.3. Dotazníkové šetření.....	34
7. Závěr.....	48
8. Použité zdroje.....	50
9. Přílohy	52

Úvod

Výběr tématu méj bakalářské práce měl svůj vývoj. Jako hlavní cíl svého vzdělávání pro budoucí práci pedagoga jsem si zvolil oblast informačních technologií. Ta zůstává i nadále v popředí mého zájmu. Čím více jsem se ale v oboru orientoval, objevovaly se i otázky negativních jevů s tímto oborem spojených. Mám na mysli především hackerství, tolik populární u mladých lidí. Co je k této destrukční činnosti působící společnosti obrovské škody vlastně vede a jak tomu čelit? Ochrana formou antivirových programů je stále o krok pozadu a zůstává stejně jen obranou reakcí. I když zřejmě hlavní formou ochrany zůstane, je nutné hledat i jiné prostředky. Čelit těmto negativním jevům tvorbou zákonů a případnou represí, nevykazuje potřebnou účinnost. Dokonce často vytváří opačný efekt a kruh se tak uzavírá. Je nesporné, že celý tento problém tkví v oblasti psychologie. I s vědomím, že negativistickému chování lidí nebude možné nikdy zcela zabránit, je potřebné přiblížit se tedy nějakým jiným způsobem alespoň k přijatelnějšímu stavu.

Účinně působit, znamená především pochopit. Vžít se do mysli druhého (druhých) a vhodnou formou jej (je) přimět k témuž. Tedy, vytvářet prostředí oboustranné empatie. Nejvhodnější dobou k takovému působení je dětství v celém komplexu součinnosti rodiny a školy, neboť stará moudrost praví: „Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš.“ Jinak řečeno, „Co se v mládí nenaučíš, ve stáří nenajdeš.“ Ve schopnostech empatie jsem tak postupně objevil potenciál, který svým rozsahem považuji za důležitý prvek v individuálním životě člověka. Následně tím i v lidské společnosti. Její používání v pozitivní i negativní formě nás totiž ovlivňuje v každodenním životě. K úplnému pochopení významu empatie v životě člověka je ale třeba začít od základů a vrátit se krátce do historie. Chápu, že vývoj lidské civilizace neprobíhal lineárně a následující kapitoly nemají žádnou historickou hodnotu. Mají pouze nastínit podstatné prvky, mající vliv na vývoj empatie v osobním i společenském životě.

1. Empatie

Definice psychologického pojetí empatie zní: „Empatie neboli vcítění, označuje porozumění emocím a motivům druhého člověka.“ I když je tato definice v zásadě výstižná, nelze jí postihnout všechny nuance významu slova „vcítění.“ V individuálním myšlenkovém a spirituálním světě člověka nelze určit pevné hranice slov. Vše souvisí se vším, a proto může volně přecházet jedno v druhé, jedno podmiňovat druhé. Vcítit se může člověk i sám do sebe. I když pro to existuje výraz sebereflexe, je to vlastně vcítění do sebe sama. Člověk tak uvažuje o motivech svého jednání, pokládá si otázku: „Kdo jsem? Jak jsem vnímán?“ a hledá tak porozumění k emocím a motivům jednání u sebe sama.

Rovněž slovo představivost, nebo fantazie, má na empatii úzkou vazbu. Často se můžeme setkat s větou: „Jak by ses cítil, kdyby...“, „Představ si, co bys dělal...“, „Pochop mě...“, „Představ si, jak mi je, když...“ V těchto slovech se dožadujeme empatie od druhých lidí. Empatie se od pouhé představivosti tedy liší jen přítomností a hloubkou citového prožitku. Na samém počátku ale musí stát představivost.

Filosofický pohled na empatii bývá spojován především se svobodným duchem člověka. Klade si otázky bez emotivních a citových vlivů, jak a v jaké míře empatii používat. Přemýšlí nad významem empatie z hledisek kosmopolitismu a humanismu. Zda praktikovat empatii proto, že je to dobré, nebo proto, že mne za to Bůh odmění. Zkoumá otázky přiměřenosti a vyváženosti na základě analýzy a syntézy. Filosofický pohled na empatii je proto doménou užšího společenství lidí usilujících o pochopení provázanosti člověka, přírody a kosmu, aby tak dospěl k poznání, individuálnímu osvobození a moudrosti. Pro většinovou populaci zatím není bohužel příliš pochopitelný.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1. Definice empatie

V historickém kontextu je empatie chápána jako „vcítění se.“¹ Což je popis empatie tak, jak je v dnešní době společností chápána. Definice a popisy empatie je vskutku mnoho. Jednou z definic je i definice Yeta Droysena, která popisuje empatii jako „přenesení“ vědomí jednoho člověka do úhlu pohledu člověka druhého.² V psychologii empatii definoval C. R. Rogers jako „schopnost porozumět jinému člověku a vcítit se do jeho prožívání.“³ Empatie sama se pak řadí do Emoční inteligence, což je schopnost zvládat emoce své a vcítit se do emocí ostatních. „Emoční kvocient je číselný ukazatel, který hodnotí lidskou schopnost zacházet s emocemi a spolupracovat se sociálním okolím.“⁴ Emoční inteligence je psychologickým konstruktem, který v nejširším pojetí představuje schopnost zpracovávat systém emocí a těžit z něj.⁵

Kupříkladu Martin Hoffman pohlíží na empatii jako na biologickou dispozici pro altruistické chování.⁶ Hoffman ji chápe jako důsledek různých vzruchů, na které vnímáme a empaticky tak reagujeme na narážky od druhého člověka. Ve své práci uvádí souvislost s tím, že při konverzaci s jiným člověkem nám druhý připomene naši vlastní bolestivou zkušenost a na základě toho dokážeme toho druhého chápat s větším pochopením, protože jsme si takovou situaci také prošli.

Jedna z definic popisuje empatii v obecných termínech jako „intelektuální nebo imaginativní představu o stavu mysli druhé člověka“⁷, kterou popsal R. Hogan. V této oblasti výzkumu, kterému se Hogan věnoval, jde hlavně o určení spolehlivosti a přesnosti naší schopnosti vnímat a rozpoznat osobnostní rysy, postoje, hodnoty a duševní stavy druhého člověka.

¹ TITCHENER, Edward. Empathy. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 1909 [cit. 2013-04-13]. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/empathy>

² DROYSEN, Yet. Empathy. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 1961 [cit. 2013-04-13]. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/empathy>

³ Modely psychologické explikace osobnosti. In: ROGERS, Carl Ransom. *E-learningová podpora mezioborové integrace výuky tématu vědomí na UP Olomouc* [online]. 2013 [cit. 2013-04-13]. Dostupné z: <http://pfyziolfup.upol.cz/castwiki/?p=4150>

⁴ NAKONEČNÝ, Milan. *Lidské emoce*. Praha : Academia, 2000. ISBN 80-200-0763-6. s. 191-192.

⁵ SHULZE, Ralf. *Emoční inteligence: přehled základních přístupů a aplikací*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007, 367 s. ISBN 978-80-7367-229-4.

⁶ Altruismus. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2013-04-15]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Altruismus>

⁷ Greif, E. and R. Hogan, 1973. "The Theory and Measurement of Empathy," *Journal of Counseling Psychology*, 20: 280–284

Během těchto výzkumů se zabýval i tím, zda je empatie závislá na pohlaví, věku, rodinném zázemí, inteligenci, emoční stabilitě, povaze vztahů nebo vlastní motivaci pozorovatele.

Empatie je chápána i jako nástroj pro pochopení textu, nějaké činnosti nebo umění. Abychom mohli pochopit vytvořené dílo, musíme se umět vcítit do daného umělce, doby v jaké tvoří a všech sociálních a politických situací.

Eisenberg a Strayer dokonce rozdělili empatii na několik dílčích částí. A to konkrétně na „**Emoční náказu**,“ která se objevuje, pokud lidé začnou cítit podobné emoce. Takové cítění se vytváří v rámci socializace. Začnete se cítit veselí nebo smutní jenom proto, že se tak cítí lidé kolem Vás. Další částí je „**afektivní empatie**.“ To znamená, že člověk dokáže více a silněji prožívat situaci druhé člověka, než svou vlastní. „**Sympatie**“ je předposlední dílčí částí empatie. Tu bychom mohli vysvětlit jako soucítění se situací druhého. Pokud někomu zemře člen rodiny, nám bude líto člověka, který je proto smutný. Poslední částí je „**Osobní stres**.“ Osobní stres je reaktivní emoce, která na nás začne působit, pokud zjistíme, že jiný člověk k nám má negativní vztah nebo negativní emoce. Jako příklad bychom mohli uvést situaci, kdy jde žena sama v parku, kde se kolem ní pohybují opilý muži a ona se jich bojí. To je přesně situace, kdy by nastoupil osobní stres.

2.2. Empatie v kmenovém společenství

Současná většinová společnost považuje život lidí v této době za primitivní období. Nahlíženo pohledem materiálním to může být i pravdou. Pokud je tak posuzována i duchovní oblast této komunity, je to hluboký omyl. Tehdejší víra v různé duchy a božstva je právě výrazným dokladem rozvinuté empatie, bez níž by člověk v drsných přírodních podmínkách nedokázal přežít. Život tehdejšího člověka byl v nejužším spojení s přírodou. Pochopit všechny její zákonitosti bylo proto přímo životní nutností. To bylo možné právě díky empatickému vnímání. Úspěšnost lovce závisela na poznání zvyků a chování lovené zvěře. I, když se časem vytvořila zkušeností jistá schémata, přesto bylo vždy nutné znovu zapojit empatii do procesu uvažování. Každá situace je totiž originální celým souborem vnějších vlivů. Empatické uvažování tak muselo zároveň směřovat k predikci chování zvířete, ale i partnerů ve společné činnosti. Proto lovec, který dokázal svou empatii a tím i úspěšnost nejlépe rozvinout se potom stával přirozenou cestou vůdcem kmene. Tím byla zajišťována i materiální stránka života. Dokladem empatie jsou i dochované jeskyní kresby zvířat. Dokonale vyjadřují tělesné

znaky jejich předností. Dodnes je možné vidět u přírodních společenství lidí tento druh empatie na příklad v rituálním tanci. Převleky i pohyby tanečníků jsou přesvědčivé a působivé, právě díky jejich vcítění do chování předváděných zvířat. Zůstávaly ale další otázky, které zaměstnávaly mysl a potřeby člověka. Impozantnost přírody a její proměnlivost, působení živlů a nemocí. K pochopení i potřebě čelit jejich nepříznivým vlivům, bylo nutné opět zapojit empatii. Tedy proniknout myslí do samé podstaty jevů. Nejvíce empaticky nadaní jedinci se potom různými způsoby a metodami naučili rozmlouvat se zvířaty, stromy a celou živou a neživou přírodou. Tak vznikl šamanismus, který udržoval a rozvíjel empatické vědomí u všech členů kmene. Základní lidské potřeby materiální i duchovní duality tak byly naplněny. (Tato zmínka o šamanismu zřejmě vyvolá v části akademické obce odmítavou reakci. Mým úmyslem ale není obhajoba šamanismu. Pouze jsem chtěl zdůraznit přítomnost a nezastupitelnost empatie v celé šíři lidských potřeb.)

2.3. Empatie ve starověku

Nechci se zde dopouštět historicky diletantských fabulací. Pro účel mé práce se proto spokojím všeobecným výrazem - starověk. Je známé, že kulturní a společenský vývoj byl v tehdy známém světě dosti diferencovaný. Mám zde proto na mysli především kulturu starověkého Řecka, i když Řecko nebylo jediným kulturně vyspělým státem. Myšlenková bohatost starověkého Řecka byla na tak vysoké úrovni, že její vliv a odkazy zůstávají v platnosti až do dnešních dnů. Dochovaná díla tehdejších sochařů, stavitelů, básníků, politiků a filosofů mají takovou působnost právě proto, že jsou postavená na hluboce prožité empatii. Pouze s její přítomností je možné vcítit se do kamene tak aby obživil, do stavby, aby oslovila pozorovatele, nebo básníka či literáta, který svým dílem vyjádří to, co druzí cítí, ale neumí interpretovat. I mnozí moudří vládcové stavěli svoji politiku na empatii k životu prostého občana. Tím získávali oblibu i podporu u širokých vrstev obyvatelstva. Pozitivně praktikovaná empatie v politice, ale prakticky končí se smrtí Marca Aurelia. I když umělci a filosofové dále tvořili díky svým empatickým schopnostem obdivuhodná díla, nastával zlom. Pozitivní vliv empatie na celou společnost začíná u široké veřejnosti slábnout se změnou priorit z duchovního zaměření na zaměření hmotné a mocenské.

2.4. Empatie ve středověku

Tato doba je z pohledu empatického vnímání charakteristická především rozvojem monoteistických náboženství. S rostoucím počtem obyvatel se svět vládnoucí třídy od

ostatního lidu dále vzdaloval. Impulsem k této odluce je především stoupající rozdílnost vědění, kdy si nadanější část lidí přestává rozumět se zbytkem obyvatelstva. Soupeření o prosazení svých vizí mezi nadanějšími jednotlivci a skupinami vede potom i k zneužívání empatie. Potřebnou širší podporu si u méně chápavých získávají různými výhodami a dary. To ale nestačí. Přirozená potřeba člověka v duchovním zakotvení je nejúčinnějším prostředkem k jeho ovládnutí. Původní čistota učení duchovních avatárů je podchycena a zneužita na základě sugesce, která má vyvolat u člověka strach a následnou podřízenost. Poddaný lid si má představovat a empaticky prožívat tresty a muka, která ho zasáhnou, pokud nebude žít podle jimi pokroucených výkladů původního učení. Vznikají tak etnický diferencovaná náboženství. Infiltrace mocenských zájmů do původního učení je ale brzy odhalena. Dává tak vzniknout různým náboženským odnožím a sektám. U části věřících, ale empatie naopak vede k tak hlubokým duchovním prožitkům, že jsou ochotni za svoji víru k potřebě morální čistoty položit i život. Pozitivní vliv empatie zanechal své stopy rovněž ve všech oblastech umění. Díla Raffalea, Michelangela, Shakespeara, ale i Machiavelliho a mnoha dalších myslitelů a umělců, získala svou kvintesenci jedinečnosti právě díky hloubce jejich poznání a schopnosti vcítění.

2.5. Empatie v novověku

Stoupající antagonismus pozitivního a negativního používání empatie snad v krátkosti vystihuje tuto dobu. Umožnit vzdělávání širokým vrstvám obyvatelstva nepřineslo tolik potřebný efekt vzájemné tolerance a pochopení. Vyváženost rozvoje duchovní a materiální sféry v procesu poznávání se stále více klonila k přednostnímu poznávání, vlastnění a ovládnutí hmoty. Empatické myšlení je u širokých vrstev obyvatelstva na základě sugestivní demagogie zneužíváno a deformováno v takové míře, až to vede ke vzniku totalitních režimů a následným válkám. Fašismus je jedním z mnoha takových příkladů. Zatímco cílená demagogie vyvolává v občanech falešné představy vcítění do nadřazené rasy, zcela v nich utlumí empatii k jejich obětem. Americký psycholog se v Norimberském procesu s válečnými zločinci snažil nalézt příčiny a pochopení pro jejich zvrácené jednání. Nakonec dospěl k jedinému závěru. Na vině byla naprostá absence empatie. Že se lidstvo z těchto hrůz příliš nepoučilo je i realitou současnosti. Totalitní režimy stále existují. Demokratické státy se dostávají pod kuratel zbohatlíků a nadnárodních společností, což vede ve svých důsledcích k sofistikované totalitě. Mantra pragmatiků, že „trh vyřeší vše“ ztrácí v současné realitě své

opodstatnění. Ta část občanské společnosti, která inklinuje k empatickému cítění, je těmito pragmatiky cíleně znevažována. Ve své základní potřebě duchovního zakotvení se tak lidé dostávají do vlivu náboženských radikálů, volících často zoufalá násilnická řešení za racionalitu. Rozšiřování multikulturního světa napětí dále zvyšuje.

Každý tlak, ale vyvolává protitlak. Empatie k údělu indického lidu pod britskou nadvládou stála na počátku úvah Mahátma Ghándího. Forma protestu pasivního odporu zvolená vcítěním Ghándího do myšlení utlačovatelů se ukázala také jako účinná a vedla nakonec ke konci koloniální nadvlády Britů. I ostatní kolonialisté pod tlakem vzedmuté empatie široké veřejnosti museli nakonec své državy opustit. Stejná empatie vedla i Nelsona Mandelu, jehož protest nakonec ukončil v Jihoafrické republice ideologii a praxi apartheidu. Vcítění do bídy a utrpení chudých Indů vedlo Matku Terezu k její humanitární činnosti. Na principu empatie pracují i dnešní humanitární a neziskové organizace. Ani školství nezůstalo stranou. Empatie do světa dětského myšlení vedla J.A. Komenského k principu výuky „Škola hrou“, což mu nakonec přisoudilo titul „Učitel národů.“ Empatie stála i na počátku školských i společenských reforem Rudolfa Steinera nebo Marie Montessori.

2.6. Shrnutí

Popsat a zhodnotit všechny vlivy na vývoj empatie v průběhu časů, není v tak omezeném prostoru vůbec možné postihnout. Jedno je však zcela patrné. Původní kladné empatické cítění v zájmu celku se zúžilo na rodinu, nebo jen úzký okruh omezené skupiny. Vědomí vzájemné závislosti, tedy tolik potřebné pozitivní celospolečenské empatie, se lidem v širším měřítku paradoxně vrací jen tehdy, když jejím ignorováním způsobí katastrofu. Ať už je způsobena přírodními živly nebo přímo lidmi. Humanitární pomoc nebo vystřízlivění z ukončení válek s krátkodobým nárůstem empatické vzájemné pomoci jsou toho důkazem. Všeobecně je tak možné konstatovat: „Čím lepší materiální podmínky k individuálnímu životu, tím nižší míra empatie a ochota ke spolupráci.“ Totéž ovšem platí i opačně. Špatné podmínky k životu vedou k pudovému jednání bez empatických ohledů.

3. Cíl bakalářské práce

Cílem mojí bakalářské práce je přispět k pochopení interaktivní potřeby rozvíjení empatie ve školství. Upevnit vědomí zodpovědnosti učitele nejen za odbornou část vzdělávacího procesu. Zároveň tak inspirovat učitele i žáka k pochopení oboustranného užítu praktikování empatie. Poukázat zároveň na pozitivní přesah takového působení na vyšší kvalitu osobního života, zasahujícím tak následně i do celé společnosti.

4. Orientace v současné empatii

4.1. Negativní užití empatie

Díky daru myšlení dostal člověk jedinečnou příležitost k prožitku šťastného a svobodného života. Empatické soužití s přírodou a jejími zákony tento ideál ve velké míře dokázalo naplnit. Rozvíjenou schopnost myšlení využil člověk k vylepšování svých životních podmínek. K počátečnímu „na úkor něčeho“ se ale časem připojilo též „na úkor někoho.“ To vedlo k postupnému potlačování empatie nejen k životnímu prostředí, ale i v mezilidských vztazích až do podoby jejího zneužívání. Takto zneužitá empatie je dnes součástí života každého z nás a má mnoho podob. Agresivní reklama v grafické i verbální podobě útočící pomocí sugescí na vcítění do smyslových požitků. Zkreslování mezinárodní i vnitřní politiky za účelem vcítění občana do jeho ohrožení a vyvoláním negativních emocí vedoucích k podřízenosti. Zneužití náboženského cítění za podobným účelem. Bulvární zpravodajství vyvolávající v oslovených falešnou soudnost. Zneužívání charity podvodníky. Fauna degradovaná na úroveň věci. A mnoho dalšího. Agresivní sugescie se tak stává hlavním prostředkem k deformaci a potlačování pozitivní empatie. Získání moci a vlastního prospěchu je jediným smyslem takového jednání. Protagonisté takového přístupu k životu se rekrutují napříč spektrem celé společnosti. Vzdělání zde nehraje dle očekávání výhradně pozitivní roli. Nejtěžší škody v empatickém povědomí společnosti působí svým postojem, jednáním a vlivem právě lidé vzdělání.

4.2. Pozitivní užití empatie

Společenský život je základní přirozenou potřebou člověka. Bez používání vzájemné empatie vedoucí ke spolupráci, by se zúžilo lidské bytí na individualistický boj o přežití. Mimo nejdůležitější projev empatie vzájemného pochopení, ale existuje též specifická empatie individuální. Přesvědčivost herce vžitého do své role. Hudebníka do svého partu. Malíře a sochaře do tvořeného díla. Vědce do zkoumání podstaty problému. Řemeslníka do vlastností

materiálů. Kriminalisty do myšlení pachatele. Sportovce do svého výkonu. V podstatě bychom mohli empatii najít v jakékoliv lidské činnosti. Takto probuzená a použitá empatie je potom ve svých výsledcích zřetelně odlišitelná. Potřeba empatie, tedy vcítění, je zakódována v podvědomí každého člověka. Přiblížit jí z podvědomí do racionálního používání pro co nejširší veřejnost je proto trvalým a nikdy nekončícím úkolem pro empaticky nadanější nebo probuzenější. Nejčastější námitky pragmatiků: „Podstatnou součástí empatie je soucítění a to mě oslabuje v konkurenčním prostředí. Empaticky myslící a jednající člověk je materialisty zneužitelný a zranitelnější.“ Empatie je proto vnímána jako slabošství. Její místo je pouze v rodinných a v soukromých vztazích. Tyto argumenty jsou však zcela mylné. Opak je pravdou. Vcítění do oponenta dává lepší předpoklady k jeho pochopení, a tím i pro následnou reakci a argumentaci. Díky schopnosti vcítění má člověk lepší postavení s výhledem na predikci budoucích jevů. Přátelské vazby jsou pevnější na základě přirozené úcty. Empaticky myslící a jednající člověk má optimální předpoklady k prožití šťastnějšího života v individuální i společenské sféře. Díky rozvinuté schopnosti empatického myšlení má rovněž možnost dospět k moudrosti a pochopení smyslu života.

4.3. Empatické anomálie

V dobré víře empatického cítění ale dochází též k anomáliím. Můžeme je pozorovat ve střetech jednotlivců, nebo stejně smýšlejících skupin soupeřících s protistranou, která se též dovolává empatie. Domácím příkladem může být rozdílný názor na řešení kůrovcové kalamity na Šumavě. Obě skupiny tvrdí, že jim jde o zdraví přírodního prostředí dané lokality. Jedni chtějí pomocí umělého zásahu prospět člověku i přírodě. Druzí trvají na tom, že chtějí totéž, ale je to možné jen bez umělého zásahu. Zarytá setrvalost na své vizi řešení problému ale často postrádá mezilidskou empatii. Vzájemně se ale obviňují ze ztráty empatie k přírodě. Podobné střety se často odehrávají i mezi ekologickými aktivisty a projektanty staveb. Jedni se prý neumí vžít do života a potřeb přírody, druzí zase do potřeb člověka, který je též součástí přírody. Vše navíc komplikují ekonomické zájmy.

Absurdní je potom zvrácenost empatie v podání Heydricha, Goebbelse nebo nacistických velitelů koncentračních táborů. Okázalá dojemnost péče o vlastní rodinu jim nebránila v bezcitném vyhlazování milionů jiných rodin.

Současný trend společnosti, postavený na individualistickém prosazení empatické anomálie přímo vytváří. Televizní pořady „Jste nejslabší, máte padáka“ nebo různé reality show na farmách, ostrovech atd. účinkující přímo vybízí k bezcitnému individualismu bez empatických ohledů. V počáteční dobré víře je dnes počítačová globalizace zneužívána bezohlednými individualisty. Naplňují se tak postupně vize George Orwella, které popsal ve svých dílech „1984“, „Farma zvířat“, nebo „Dr. Who“. Svůj podíl viny na tomto stavu nese i vědecká a akademická obec, pokud ješitnost a neomylnost nepřipouští pluralitu názorů. Mnoho aspektů pro život člověka důležitých často zvažít, změřit, nebo vícekrát opakovat prostě nelze, i když prokazatelně existují. Specifické jsou potom empatické patologie v lékařství. Do léčebných ústavů se dostávají lidé trávající na svém ztotožnění s historickými postavami, nebo různorodou odbornou způsobilostí. Tato fixní idea může přerůst až do tragického jednání. Vcítění pyromana do heroického zachránce společných hodnot, hrdinného mstitele domnělého bezpráví atd. Jsou ale známé i případy opačné, kdy vcítěné ztotožnění vede k tvorbě geniálních děl.

5. Empatické dispozice z hlediska věku

5.1. Prenatální období

Empatické cítění je jednou částí z celkové citové výbavy člověka. Je možné předpokládat, že základy těchto schopností se tvoří již v prenatálním období. Matka myslící s láskou na svůj plod, tak předává stejnou dispozici budoucímu dítěti. Na tomto důležitém období se podílí i otec, který svou péčí vytváří matce optimální podmínky.

5.2. Kojenecký věk

Pokud je po příchodu dítěte na svět tento vztah nepřerušen, zdárný vývoj pokračuje. Mateřský cit je do značné míry empatickou záležitostí. Pochopit potřeby dítěte bez jeho verbálního projevu je možné především touto cestou. Spokojené dítě má vliv na spokojenost rodičů. Empatická interaktivita potom příznivě ovlivňuje všechny členy rodiny. Dítě se tak vlastně zpětnou vazbou zúčastňuje již v útlém věku i na výchově svých rodičů.

5.3. Batolecí věk

Doteky, mazlení, zpěv, úsměvy a povídání. Všechny tyto projevy dále prohlubují citový vývoj dítěte. Upevňuje se tím i podvědomý základ budoucí schopnosti empatie. Je prokazatelné, že opuštěným dětem bez rodičovské péče se nedostatečně rozvinulo právě empatické cítění. To může způsobit trvalou deformaci charakteru.

5.4. Předškolní věk

V tomto období se u dítěte tvoří základy racionálního uvažování. Je konfrontováno s následky svých činů, které se učí vyhodnotit. Úloha rodičů se rozšiřuje o další rozměr. Přizpůsobit se vcítěním do uvažování dítěte a zároveň zvolit přiměřenou formu jeho oslovení. Dítě je v kontaktu nejen se svými vrstevníky, ale i dalšími dospělými, kde je konfrontováno i s různým hodnocením svých činů. Empaticky a spravedlivě uvážlivý rozsudek rodičů tak zvyšuje jejich přirozenou autoritu. To může ale zajistit jen ucelená rodina. Její rozpad je pro dítě vždy nejtěžší ztrátou. Léta budované empatické uvažování dítěte je tím vážně ohroženo.

5.5. Školní věk

Je velikou změnou dosavadního způsobu života. Dítě se učí zvládat individuální povinnosti a zároveň se začleňovat do kolektivu. Setkává se často s rozporným viděním, jak tyto úkoly řešit. V dětském kolektivu se tvoří party, spojující názorově příbuzné typy. Dochází k oddělování dívek a chlapců. Zároveň ale začíná působit pohlavní přitažlivost. Přichází tělesné změny provázející dospívání především v pohlavním zrání. Jak dítě projde tímto bouřlivým obdobím, záleží především na zodpovědnosti a empatické vyspělosti rodičů. V mnohém zde může pomoci i škola. Jak tuto úlohu školy prakticky naplnit, je předmětem mé bakalářské práce.

5.6. Shrnutí

Přítomnost a rozvoj empatického cítění je podmíněno několika faktory: **Genetické dispozice:** Genetická dispozice k empatii je součástí vrozené inteligence, a má nejtrvalejší hodnotu. I ta se může výběrem životních partnerů pochopitelně měnit. Na její projevy mají potom vliv i lidské typy: flegmatik, melancholik, sangvinik, cholerik. **Rodinné prostředí:** V této komunitě se člověk nejdříve setkává a konfrontuje s empatií. Její používání je nejčastěji vyžadováno a má podstatný vliv na vztahy jednotlivých členů rodiny. Pro rozvoj empatie u dětí má rodičovská výchova zásadní vliv. **Vzdělání:** Vytváří předpoklady k pochopení potřeby empatie a její důležitosti. Nejen pro kvalitu osobního života, ale zároveň i pro kvalitu vytváření mezilidských vztahů. Vzdělání ale není přímou podmínkou k přítomnosti empatie jako součásti inteligence, i když jí může významně podporovat a spoluvytvářet. **Společenské klima:** Faktor, který má v dospělosti největší vliv na empatické jednání jednotlivců. Znevažování a zneužívání empatie vede k úpadku celé společnosti. Podpora individualismu

bez současné podpory empatického cítění vede až k tragickým projevům ve společnosti. Zásadní zodpovědnost spočívá na bedrech politické a justiční reprezentace jednotlivých států. Případným důsledkem jejich necitlivého jednání bez empatie vyvolává společenský neklid, který může vyústit až do revolucí nebo válek.

Výše jmenované faktory nejsou jedinými, ale nejpodstatnějšími. V průběhu života člověka se v jeho vědomí může měnit i preference těchto vlivů. Pokud je člověk postaven do vyhrocených situací, může být empatie zcela potlačena. Potom dostává přednost pudové jednání. V takové situaci se ocitali na příklad vězni v nacistických a bolševických koncentračních táborech. S věkem přibývají i životní zkušenosti. Současně s nimi i stoupající podvědomí, případně i vědomí: „Co dáš, to dostaneš.“ Neboli: „Jak hluboké empatické pochopení k druhým jsem byl schopen vydat, tolik mohu doufat, že ho dostanu.“ „Jakou společnost jsem spoluvytvářel, v takové musím žít.“

6. PRAKTICKÁ ČÁST

6.1. Úvod do praktické části

Zvolit způsob jakým by byla tato práce prakticky použitelná, nedává příliš možností na výběr. Vytvořit dotazník pro učitele a žáky s následným tabulkovým vyhodnocením? Takový výzkum by pouze vyústil v konstatování stavu. Také nemůže zaručit objektivitu. Názory na tak subtilní téma se mohou výrazně lišit již s ohledem na typ školy. Zřejmě získám jiné výsledky na gymnáziu, a jiné na škole technického zaměření. Na základních školách může výsledky ovlivnit na příklad i sociální klima v dané lokalitě. Jiné odpovědi získám ve třetí třídě a jiné v osmé třídě. Bylo by nutné tvořit více věkově přiměřených dotazníků. Dělat průzkum na srovnatelných typech škol a stejnou věkovou skladbou by přineslo větší objektivitu, ale praktický význam těchto zjištění je velmi problematický. Bylo by to vlastně opět jen konstatování stavu. Objektivní pohled by nemohl přinést ani rozhovor s učitelem s ohledem na jeho praxi, neboť je již v základu pohledem subjektivním. Navíc by nepostihl potřebný rozsah vzdělávacích zařízení, ani potřebnou šíři spolupráce - škola a rodina. Na konec jsem se tedy rozhodl pro řešení ve dvou rovinách. Jedno z nich je podáno formou fiktivního rozhovoru, kde se pokusím formulovat koncentrované, nejčastěji pokládané otázky v oblasti empatie, a pokusit se na ně hledat praktická řešení. Základem těchto otázek nebudou jen mé osobní zkušenosti, ale i zkušenosti pedagogů, přátel i rodičů. A tímto způsobem chci inspirovat především pedagogy v možnostech hledání jejich řešení. Otázky si tedy kladu sám a budu na ně i sám odpovídat na základě zkušeností jak mých, tak mého okolí. V druhé části jsem předložil dotazník studentům pedagogické fakulty, kde se budu snažit na určitém vzorku populace zjišťovat především stav školství a společnosti právě z pohledu empatie.

6.2. Dotazy a odpovědi

„Proč přikládat empatii takovou důležitost?“

Empatická schopnost je důležitým indikátorem povahy a zároveň jakousi pojistkou, i nástrojem, který významně ovlivňuje celkový charakter a chování člověka. Ten, kdo přemýšlí o následcích svých činů a jejich dopadech na život bližních předem nebo i po jejich vykonání, zároveň ožívuje ve svém vědomí celý soubor kladných charakterových vlastností. Soucit, ohleduplnost, etiku, smysl pro spravedlnost, úctu ke svobodě druhých, zdrženlivost, skromnost, atd. Bez empatických ohledů se soucit mění na sebestřednost, ohleduplnost na egoismus, etika na povrchnost atd. Schopnost vcítění tak do značné míry vlastně určuje

morální profil člověka. Že to má význam pro kvalitu života jednotlivce a následně potom i celé společnosti snad není třeba říkat.

„Není ale empaticky myslící člověk zranitelnější?“

To jistě je. Hlavně ve chvíli, kdy je tato vlastnost nesprávně pochopena a praktikována. Empatie nesmí přerůst ve slabost. Vyváženost je i v tomto směru nezbytností, které se člověk stále učí. Že občas chybí ve svém úsudku a pocítí ztrátu, je dokonce potřebnou součástí života vedoucí k osobnímu růstu. Ztráty se, ale nevyhýbají ani lidem, kteří se empatií nezatěžují. Ti se s nimi vyrovnávají ovšem mnohem hůře. Je potom relativní, kdo je zranitelnější.

Přesto: „Není život snadnější bez stálých ohledů, které evokují etické zábrany?“

To je otázka, kterou si musí zodpovědět každý sám a za své rozhodnutí nést i důsledky. Většina z nás se v dětství vyhřívala v blahodárných paprscích rodičovské empatie. Všichni po ní toužíme a požadujeme ji od druhých i v dospělém věku. Neseme těžce pocit, že jsme jim lhostejní, protože se neumí vžít do našich přání, pocitů a problémů. Pokud tak ale sami nečiníme vůči druhým, nemůžeme to očekávat ani od nich. A empaticky vedený život nemusí být synonymem pro materiální chudobu. Minimálně zajišťuje bohatost duševního života. A to není vůbec málo. Pokud dokážeme druhé uspokojovat v jejich přirozené touze po morálních kvalitách života, můžeme očekávat i adekvátní odezvu od nich. Následkem je potom pomoc, nebo spolupráce i v materiální oblasti. A klima takové spolupráce přináší oboustranné uspokojení a užitek. Je jen otázkou času, kdy nakonec každý pochopí, že pouhé vlastnictví majetku, získaného bez empatických ohledů na druhé, nemůže nikdy vést k prožití šťastného života. Je ovšem i faktem, že toto poznání u některých lidí přichází příliš pozdě.

„Proč má pedagog dbát na rozvoj empatického citění žáků? Není to především věcí rodičů?“

Jak již bylo výše uvedeno, na přítomnost a rozvinutí empatie u jednotlivých žáků působí více vlivů. I když mimo vrozených dispozic je rodičovská výchova tou nejdůležitější, bývá její úroveň dosti odlišná. Pedagog je tak postaven před množinu dětí rozdílného stupně vývoje a schopností. Má z nich vytvořit dobrý kolektiv, naučit je znalostem ve svém předmětu a získat rodiče k potřebné spolupráci. Zároveň je silně omezován legislativou v používání výchovných prostředků. Ani v pedagogickém sboru nemusí vždy panovat nejlepší vztahy. Nelze ani

opomíjet vlastní rodinu, ani osobní život. Uvést tolik proměnných do harmonického stavu se může zdát neřešitelným úkolem. Vytvářením prostředí oboustranné empatie je ale možné tyto problémy na všech úrovních zvládnout nebo je alespoň upravit na přijatelnou míru. Jde ale rovněž o nadčasovou dimenzi. Dítě je „nepopsaný list“ a má jedinečnou schopnost vstřebávání podnětů. Pokud jsou tyto podněty pozitivní, mohou se stát základem pro kvalitu jeho budoucího života. Ve vzpomínkách dospělých je možné často slyšet, co všechno pro ně empatický učitel znamenal. Bývá často hned po rodičích nejvyšší autoritou. Někdy dokonce tou první.

„To zní sice hezky, ale co to prakticky znamená?“

Nemohu očekávat, že budu osloven nějakými nabídkami. Nemohu podmiňovat své chování chováním druhých. Začít musí člověk vždy sám u sebe, z čehož se teprve může odvíjet vše ostatní. Což spočívá v tom, že musím vzít na vědomí tento fakt: „Chceš-li měnit druhé, musíš napřed změnit sám sebe.“ Nebo jinak: „Chceš-li žít ve slušné společnosti, musíš sám slušně žít.“ Podrobit se tedy pomyslnému pohledu do zrcadla a poctivou sebereflexí zjistit skutečný obraz sebe sama. Položit si tedy pár otázek a upřímně si na ně odpovědět: „Chovám se k druhým tak, jak bych si přál, aby se chovali oni ke mně? Dokážu spolupracovat tak, abych nemyslel jen na vlastní prospěch? Jsem tolerantní a umím odpouštět? Umím vést dialog a připustit si vlastní omyl? Umím krotit svoji ješitnost a nevyvyšovat se nad druhé? Dokážu se radovat z úspěchů druhých a potlačovat závist?“ Podobných otázek si může člověk položit více, protože jen on sám zná nejlépe svoje slabiny. I takto upřímně vedená sebereflexe je vlastně jakýmsi druhem empatie, kdy se člověk vžívá sám do sebe. Odpověď na otázku: „Co mám tedy dělat?“ považuji za nosnou pro celou moji práci. Dovolím si zde proto citovat i báseň Rudyarda Kiplinga „Když“, která na ni dokonale a navíc uměleckou formou odpovídá:

„Když bezhlavost svým okem klidně měříš,
ač tupen, sám že nejsi bezhlavý,
když, podezříván, pevně v sebe věříš,
však neviniš svých soků z bezpráví,
když čekat znáš, ba čekat beze mdloby,
jsa obelháván, neupadat v lež,
když, nenáviděn, sám jsi beze zloby,
slov ctnosti nadarmo však nebereš,

když umíš snít a nepodlehnout snění,
když hloubat znáš a dovedeš přec žít,

když proti triumfu i ponížení
jak proti svůdcům spolčeným jsi kryt,
když nezoufáš, nechť pravdivá tvá slova
lstí bídáků jsou pošlapána v kal,
když hroutí se tvé stavení a znova
jak dělník v potu lopotíš se dál,

když spočítat znáš hromadu svých zisků
a na jediný hod vše riskovat,
zas po prohře se vracet k východisku
a nezavzdychnout nad hořem svých ztrát,
když přinutit znáš srdce své a čivy,
by s tebou vytrvaly nejvěrněji,
ač tep a pohyb uniká ti živý
a jen tvá vůle káže "Vytrvej!",

když něhu sneseš přílišnou i tvrdost,
když svůj jsi, všem nechť druhem ses stal,
když, sbratřen s davem, uchováš si hrdost
a nezpyšníš, byť mluvil s tebou král,
když řekneš: "Svémi vteřinami všemi
mně, čase, jak bych závodník byl, služ!",
pak pán, pak vítěz na širé jsi zemi -
a co je víc: pak, synu můj, jsi muž!"

Je dobré udělat si i malý specifický test:

1) Studuji (studovala) jsem pedagogiku:

- a) Protože mě baví práce s dětmi.
- b) Protože je to jistější forma zaměstnání a má společenskou prestiž.

2) Vyhovuje mi moje aprobace?

- a) Ano, baví mne a chci se v ní dále vzdělávat.
- b) Z různých důvodů na mě prostě nějak zbyla.

3) Děti ve třídě považuji:

- a) Za mladší partnery ve společné práci. Jsou pro mne stálou inspirací.
- b) Mým úkolem je pouze naučit je znalostem v předmětu výuky.

4) Ve vztahu k dětem:

- a) Jsem tolerantní a jsem schopen (a) vcítění se do jejich pocitů a problémů.
- b) Osobní problémy dětí jsou především starostí rodičů a nepatří to do mé práce.

5) Vztah dětí ke mně:

- a) Považuji důvěru dětí k mé osobě za důležitou součást učebního procesu.
- b) Vztah učitele a žáka stačí udržovat pouze na úrovni respektu k autoritě.

Pokud jsou mé odpovědi A, mám dobré předpoklady k práci, která mne bude bavit a zároveň zvyšovat míru její úspěšnosti. Odpověď na tuto otázku je možné vyjádřit i jedinou větou: „Chci-li nějak působit, nebo něco předávat, musím tak i sám žít.“ Pokud slova nejsou zároveň uváděna v život, ztrácí svoji působnost.

„Že má rodinná výchova na empatické cítění dítěte zásadní vliv vím. Jak jí ale může pedagog ovlivnit?“

„Nejvíce možností skýtá doba předškolní výchovy. Probíhá pravidelné setkávání pedagoga s rodiči během předávání dítěte do péče. I když jsou tyto kontakty časově omezené, přesto mohou mnohé napovědět. Kdo dítě nejčastěji do školky přivádí a kdo ho vyzvedává, jak se rodič k dítěti chová, jaký zájem projevuje svými případnými dotazy a k čemu dotazy nejčastěji směřují. Je možné se také dozvědět mnohé o sociálních poměrech rodiny, úplnosti rodiny, její kvalitě a funkčnosti. Soubor těchto poznatků je potom možné zúročit dvojím způsobem: 1) mohu lépe pochopit projevy dítěte a soustředit se více na posílení nerozvinutých projevů v citové i motorické oblasti. 2) Na základě výše uvedených poznatků mohu rodičům pomoci radou s výchovou dítěte. Pokud si rodiče získám empatickým přístupem ke spolupráci, dosáhnou dvojího užitku. Dítě se bude zdravěji vyvíjet a v kolektivu cítit spokojenější, což zároveň usnadní i moji práci. Časté jsou problémy vyplývající z neúplné rodiny, kde chybí mužský nebo ženský prvek výchovy. Převažuje absence mužského prvku, který může žena jen obtížně nahradit. (To platí pochopitelně i v opačném případě.) Protože ženy i v předškolní výchově převažují, měl by být zájem nadřízených institucí tento handicap vyrovnávat. Nejlépe tvorbou spolupracujících dvojic pedagogů obou pohlaví. Tato potřeba se vzhledem k vysoké rozvodovosti jeví jako stále aktuálnější. (V současnosti působí v mateřinkách pouze

27 pedagogů)! Spokojenost s jejich prací je hodnocena kolegyněmi, rodiči a především dětmi velmi dobře. O mužích je známo, že jejich sklon k hravosti přetrvává až do pozdního věku. Je zde proto předpoklad empatického přístupu k dětem. Většinou je možné spolupráci s rodiči navázat. Jsou ale i případy, kdy chování dítěte a jeho fyzický a duševní stav evokuje různá podezření. V takovém případě je nutné směřovat empatii vždy ve prospěch dítěte a nalézt odvahu sdělit své poznatky nadřízeným.

„Jak ale zvládat děti v prvních letech školní docházky, kde je asi těžko možné budovat prostředí vzájemné empatie?“

Tomuto umění by se měli budoucí učitelé učit v odborných předmětech a přednáškách na fakultách. Přechodem z volnějšího prostředí předškolního zařízení je potřebná školní disciplína pro dítě něčím novým. Něčím, co podstatněji omezuje jeho dosavadní svobodu. Než se přizpůsobí a plně vstřebá své nové postavení, musí pedagog situaci zvládnout. Schopnost empatie a jejího používání má v tomto procesu důležité místo. Poskytuje učiteli větší šíři alternativních přístupů. Pochopitelně to závisí i na jeho kreativitě a schopnostech improvizace, kterou rozvíjí většinou až praxí. Empatie zkušenějších kolegů k těžkostem eléva je proto velmi potřebná. Postavení učitelek je navíc ztíženo předchozími zkušenostmi dětí, že maminky a ženy vůbec, více inklinují k submisivnímu jednání. Vybudovat potřebné klima pro vyučování, je tím pádem pro učitelky často obtížnější. Nejtěžším oříškem je ale zvládnutí hyperaktivních dětí, nebo dětí jinak obtížně zvladatelných. Legislativa příliš možností nepřipouští (bohužel, často na úkor zdravého vývoje dítěte i jeho spolužáků). Pokud si dítě nepřináší potřebné dovednosti kolektivního soužití již z rodiny, nezbývá mnoho možností. Je možné pomocí empatie proniknout do motivací jeho jednání a rozhovorem nebo převodem zájmu se pokusit o změnu. Pokud ke změně nevede ani rozhovor s dětským psychologem a nespolupracují ani rodiče, je dítě většinou přeřazeno do speciální třídy. Ke škodě dítěte i společnosti. Dítě je tak konfrontováno v důležité fázi svého života s jistým druhem vyloučení z většinové společnosti, což jej může poznamenat na celý život. Pod hrozbou osobní újmy si pedagog většinou nedovolí experimentovat mimo zákonný rámec. Tento stav je zapříčiněn nízkou mírou empatie zákonodárců k učitelskému povolání. Extrémní uplatňování humanismu tak přináší stejné problémy, jako zneužívání represí. Nalézt optimální průnik obou přístupů je možné jen po dohodě mezi vedením školy, pedagogem a rodiči. I tak je to

pro učitele rizikové řešení, postavené na osobní odvaze a jeho schopnostech empatické predikce chování všech účastníků.

Počáteční problémy může přinést již nevhodný věk dítěte pro zahájení školní docházky. Předčasný, ale i pozdní nástup může dlouhodobě nepříznivě ovlivnit zapojení dítěte do školní výuky i do kolektivu. Současná ekonomická a existenční závislost škol na počtu žáků je proto velmi nevhodná. Porada rodičů s učitelem, případně se školním psychologem je určitě potřebná.

„Příliš povzbudivě to nevypadá. Jsou i nějaká další úskalí nebo možnosti?“

Úspěšnost školy jako celku, nezávisí pouze na profesních kvalitách pedagogů. Pokud se výsledky výuky v jednotlivých předmětech výrazněji liší, je třeba najít příčinu. To je především věcí vedení školy. Jednou z těchto příčin může být i nedobré klima v pedagogickém sboru. Vytvořit prostředí nezdravé rivality nebo osobní animozity může způsobit samo vedení. Vede k tomu především protekcionismus, nespravedlivá nebo nedostatečně zdůvodňovaná rozhodnutí, nízká kvalifikace vedoucího nebo i nepřiměřené osobní ambice. Rovněž ale i nerozhodnost, snadná ovlivnitelnost a nekonceptnost vedení. Dobrý vedoucí se ale dokáže těchto chyb vystříhat, také díky vcítění do emocí a následných reakcí svých podřízených. Pokud svoji roli sjednotitele a morálního vůdce zvládne, může předpokládat, že i podřízení projeví podobnou míru empatie k jeho osobě i jeho práci. Následně se potom vytváří i dobré podmínky pro vzájemnou empatii, vedoucí k vzájemné výpomoci v učitelském sboru. (Sdílení poznatků o žácích, použití účinných metod ve výuce atd.) K posílení interpersonálních vztahů je vhodné i pořádání společných akcí různého druhu. Na nich se mohou učitelé o sobě navzájem dozvědět specifika, která jsou v pracovním kontaktu často neznámá.

„Jak ale může pedagog ovlivňovat empatický cit u žáků?“

Vrozená empatie u dětí bývá ojedinělým jevem. Častěji se může objevit přirozené nadání, tedy talent. I to ale bývá spíš vzácné. Nejobvyklejší způsob získání citu empatie vede přes postupné zvládání základních citů, jakými jsou láska, soucit, vděčnost, atd. a emocí - lidské typy: sangvinik, cholerik, flegmatik, melancholik a jejich nuance. Člověk není schopen neustálé empatie. Pokud se ale rozvinula jako součást etické a morální výchovy, bývá potom přítomna vědomě nebo podvědomě v procesu rozhodování. V kontaktu s neznámými

osobami se projevuje ponejvíce větší ohleduplností a taktem. Tam, kde je předpoklad dlouhodobějších kontaktů, jeví se jako snaha poznat blíže motivace a charakter druhého člověka. Empaticky vnímavý člověk tomu přizpůsobí okruh svých otázek a vyhýbá se konfliktním situacím. Zároveň se snaží potlačit vlastní názory a předsudky.

Velmi účinným způsobem jak rozvinout schopnost empatie u dětí, je podporování **četby knih**. Jejich výběr a doporučení musí být přiměřené věku dítěte. Četba rodičů malým dětem je ideálním začátkem a impulsem pro pozdější samostatnou četbu. Uvedení příkladu výpovědi jednoho z respondentů tento vliv nejlépe osvětlí:

„Když nám maminka přečetla pohádku o princí Bajajovi, hned jsme si druhý den na ní šli hrát. Vymódlil jsem se do podoby prince a sestra do princezny. Vžili jsme se do svých rolí a přinášelo nám to velkou radost a uspokojení. Takto jsme se hrou vciťovali i do dalších pohádkových postav. Když jsem se později naučil číst, byl jsem také Robinsonem na opuštěném ostrově, kapitánem Korkoránem nebo Mauglím a učil se rozumět řeči zvířat. Nejvíce mne ovlivnily romány Karla Maye. Vcítil jsem se do Vinetoua v takové míře, že jsem jeho charakterové vlastnosti potom přenášel i do svého běžného života. Přátelství, čestné jednání, odpor ke lži, zbabělosti a pokrytectví, posilování těla, soužití s přírodou. Podobné vlastnosti jsem obdivoval také u chlapeckých postav v románech Jaroslava Foglara. I když můj výběr literatury doznal v pozdější době podstatné změny, myslím, že schopnost vcítění se u mne vyvinula právě v této době.“

Představivost je v podstatě nedílnou součástí empatického citu. Pokud si umím představit reakci druhého člověka na mé jednání, muselo současně probíhat vcítění do jeho povahy a charakteru. Obě schopnosti jsou tak vlastně potřebným základem a navzájem se doplňují. Četba má navíc mnohem širší působnost. Rozvíjí dětem slovní zásobu, rétorickou dovednost, upevňuje gramatické znalosti, rozšiřuje poznání a vzdělanost, podporuje kreativitu. Je proto v zájmu pedagoga, aby četbu u dětí podporoval. Všechny takto získané dovednosti dětí, potom usnadňují i jeho vlastní práci ve škole. Vhodné **filmové příběhy** přiměřené věku dítěte také podporují jeho představivost. Oproti četbě má ale film některé nevýhody. Postavy hrdinů mají reálnou podobu, což představivost omezuje. Děj nelze zastavit, a poskytnout tak prostor k zamyšlení. Je obtížnější navracet se k působivým pasážím. Empatii pomáhá rozvíjet i **hudba**. Pokud je navíc spojena s reálným dějem, vzbuzuje opětovné emocionální prožitky.

Může tak přispívat i k vzájemnému sblížení a pochopení. Výpověď respondenta opět nejlépe přiblíží, jak pedagog může pomocí hudby navodit vzájemnou empatii:

„Učitel češtiny, výtvarné výchovy a zpěvu u nás vzbuzoval nepříjemný respekt. Nejen svojí dvoumetrovou figurou, ale i metodou výuky. Když ztrácel trpělivost s naší nechápavostí, dokázal to dát najevo verbálním projevem, který náš strach ještě umocňoval. Jednou ale přinesl na hodinu zpěvu kytaru. Vyprávěl nám o svých zážitcích ze skautského života a doplňoval to zpěvem a hrou na tu kytaru. Nikdo si nehrál ani nezlobil a všichni jsme s otevřenou pusou spoluprožívali jeho příběhy. Tímto způsobem se nám přiblížil také jako člověk a nebyl již jen obávaný kantor. Člověk, který se umí vžít do dětské duše. Od toho dne jsem toužil po kytáře a učil se zpívat.“

Vtip, humor, rozhovor na mimoškolní téma zajímaví věkovou skupinu dětí

Vhodné použití vtipné poznámky během výuky přibližuje dětem učitele jako partnera. Probouzí tím nejen pozornost k tématu výkladu, ale vytváří tak rovněž prostředí vzájemné důvěry i empatie. Žáci potom často dokážou eliminovat případné rušivé projevy ve vlastním kolektivu i bez zásahu učitele. **Dialog a vhodná témata.** Předávat generacemi získané znalosti je samozřejmým úkolem školy. Učitel musí mít ale stále na paměti, že lidské poznávání nedospělo ke svému vrcholu a stále se vyvíjí. Nedílným smyslem školní výuky musí proto být i podpora samostatného myšlení. V každé hodině výkladu by měl proto učitel nalézt prostor pro případné dotazy i odpovědi. Pokud žádné dotazy nejsou, může si dotaz položit sám, aby tak žáky inspiroval k větší kreativitě a fantazii. Představuje se tím i jako člověk, který se umí vžít do jejich myšlení a případných pochybností. Témat k takovému dialogu je nepřeberné množství. Nemusí třeba souviset ani s tématem výkladu. Pokud dokáže ale souvislost prokázat, což nemusí být nijak obtížné, podpoří tím nejen samostatné uvažování, ale i empatii. **Školní výlety a letní tábory** jsou ideálním prostředím k vytváření vzájemného poznání. Učitel si při společných sportovních a zájmových činnostech snadno může získávat neformální uznání a sympatie. Získává tak pro svoji práci spojení nejen s dětmi, ale i s jejich rodiči, kterým děti často společné zážitky sdělují. Do páté třídy základní školy, ale nelze očekávat od žáků výraznější empatickou odezvu. Vstřícné projevy dětí spočívají spíše na sympatii k osobnosti učitele. Podvědomě se, ale empatický cit vytváří a prohlubuje.

„Jaká změna by měla nastat v páté třídě“?

V tomto věku dětí je již možné vzájemnou empatii cíleně navozovat. I když hravost u dětí dále dominuje, jsou již rozumově schopné hlubší úvahy. Pokud pedagog přistupuje k žákům jako k partnerům ve společné práci, musí tato nabídka přicházet z jeho strany. Ta by měla jasně formulovat nevyřčené, přesto však časté výhrady žáků ke školní výuce. Pokud je dokáže předložit formou, která je blízká jejich uvažování, získá si tak na základě empatie jejich neformální uznání. Dobře volené odpovědi potom navozují i empatickou odezvu žáků. Stejným způsobem je tak možné ovlivnit i vzájemné vztahy mezi dětmi jak ve škole, tak i mimo školu. Nejčastější modelové situace a možné reakce učitele na ně: **Škola mě nebaví, protože se často učíme nepotřebné blbosti!** Odpověď: *„Totéž jsem si myslel ve vašem věku i já. Proč si mám pamatovat, který panovník kdy vládnul, jaké jsou prvky v Mendelově soustavě, vyňatá slova nebo recitovat básně. Prostě mě to nebaví, nechci být historik, chemik ani básník. K čemu všemu je to, ale potřebné jsem pochopil až v pozdějším věku. A stálo mě mnoho sil dohánět později to, co jsem svým nepochopením zameškal. Věřím, že se mi podaří vám vysvětlit, že je dobré učit se i „blbosti“. Můžete mi k tomu potom položit jakékoliv otázky:*

1)*Zřejmě zatím málokdo z vás ví, čím by chtěl jednou v životě být. Možná vás již v blízké, nebo i pozdější budoucnosti, bude inspirovat přečtená kniha, zhlédnutý film nebo nějaká osobnost k výběru budoucího povolání. A nemůžete vědět, zda k tomu budete jednou potřebovat i dnes zavrhané znalosti.*

2)*Čím více různých znalostí budete mít, tím větší máte naději na úspěch. V práci, v osobním i profesním životě. I když dnes děvčeti víc imponuje sebevědomý chlapec bez ohledu na jeho vědomosti, budou jeho šance u ní v budoucnosti razantně slábnout. Děvčata totiž dříve pochopí, že spojit svoji budoucnost s neznámkem je nebezpečné. Ale ani děvče si dlouhodobě neudrží u chlapců zájem pouze svojí atraktivitou. Úctu, respekt a uznání bude mít vždy ten, kdo více ví a tím i více umí. Totéž co jsem pochopil já, pochopili již i vaše rodiče. Zeptejte se jich. Nejsme tak zaostalí a staromódní, jak si možná myslíte.*

3)*A teď to nejdůležitější. Že je dobré umět číst, psát a počítat asi již všichni víte. Mimo tyto základní dovednosti budete ale po celý život potřebovat ještě jednu důležitou schopnost. A touto schopností je - naučit se učit se. Lidské poznání se stále rozšiřuje. Proces učení je proto*

procesem bez konce. Kdo se v učení zastaví, přestane brzy rozumět svému okolí. Umět se učit, ale vyžaduje trénink. Že trénink, potřebuje k zlepšování svých dovedností sportovec, pilot, muzikant, malíř, zpěvák, nebo kterýkoli jiný člověk ve své činnosti chápete. Ke každé lidské činnosti je ale třeba mít též trénovaný mozek. Až ten dává impuls smyslům a následně tělu, co má dělat. Trénovat mozek a zvyšovat tak jeho kapacitu, je možné i učením se dnes „domnělých blbostí.“ Mladý mozek, stejně jako mladé tělo, má neopakovatelnou schopnost natrénovat pro budoucnost. Naučíte-li dnes mozek vstřebávat znalosti, bude toho schopen i v pozdějším věku. Mé dětství probíhalo v jiných podmínkách, než jsou ty současné. Proto se musím i já stále učit, abych porozuměl nejen novým poznatkům, ale i vám, a dělal tak dobře svoji práci. I vy jste proto mými učiteli. Stejně na tom budete jednou také. Pokud někdo z vás mým slovům nevěří, tak nemusí. Nesmí se ale chovat ve třídě tak, aby omezoval ty, kteří se učit chtějí. **Šikana.** Zřejmě jste všichni šikanu alespoň viděli, možná i sami zažili. Víte, že je to nepříjemné chování a nebude ve škole nikdy tolerováno. Každý z vás je výjimečný a cenný svojí lidskou originalitou a neopakovatelností. Tedy i ten, kdo se šikany dopouští. Možná si někdy své chování ani dobře neuvědomuje. Pokud za své jednání navíc sklízí obdiv okolí, může získat pocit oprávněnosti. Lhostejní spolužáci nebo dokonce spolužáci schvalující takové jednání, jsou potom, ale viní více než ten, kdo se šikany dopouští. Víím, že mezi vámi mohou vznikat spory, stejně jako mezi dospělými lidmi. Chápu, že za své lidské selhání musí každý očekávat i patřičnou odezvu. Pokud je to v rovině, kdy je na to dotyčný provinilec upozorněn, je to v pořádku. Uzná-li svoji chybu, mělo by mu být odpuštěno (i vy možná jednou budete odpuštění potřebovat). V každém případě by ale měl dostat šanci, aby své jednání obhájil nebo se za něj omluvil. Nikdy by ale neměly být vaše spory řešeny násilím nebo šikanou. To zanechává ve vztazích dlouhodobé, někdy i trvalé následky. Na počátcích šikany, ale bývá často jiná motivace. Pokud neumí člověk získat obdiv a uznání za své pozitivní schopnosti, uchyluje se někdy právě k šikaně. Dodává si tak falešný pocit nadřazenosti, výjimečnosti a síly. Skutečnost je ale zcela opačná. Takovým jednáním jenom zakrývá své nízké sebevědomí. Svoji neschopnost, slabost, hloupost a zbabělost. Pokud vám bude takové jednání tolerováno již nyní, je předpoklad, že si takový návyk odnesete i do dospělosti. Nebudete potom schopni navázat dobré vztahy s okolím. Zkuste se vžít do pocitů toho, kdo je urážen, zesměšňován, nebo jinak ponižován. Dokázali byste to někdy zapomenout? A odpustit?“

Pokud se umí pedagog vcítit do dětského myšlení, může šikanu omezit i tím, že do procesu zapojí samotné děti výzvou, aby ochraňovaly žáky nižších ročníků. Naplní tak přirozenou touhu dětí vyniknout v rytířské ochraně slabších. Děti nejlépe znají své prostředí a problémy. Nemusí potupně „donášet dospělým“. Ochránci si navíc uvědomují hloupost šikany i ve vlastních řadách. Děti mohou spolu jednat mnohem otevřeněji, než legislativa dovoluje kantorovi.

Potřeba vzorů a jejich hledání

Empatické jednání je možné pozorovat u dětí již od útlého věku. Je to přirozenou součástí přípravy na život. Nápodoba jednání dospělých vzorů je základním stimulem v celé živočišné říši. Spatřit to můžeme všude kolem sebe. Hry kořat, štěňat, medvíďat a mnoha dalších zvířecích mláďat simulují budoucí návyky potřebné pro uchování života. Na jejich hře je možné pozorovat prvky empatického zaujetí, kterým se přizpůsobují životu dospělých jedinců. Stejným principům podléhá i psychický vývoj člověka. Je na zodpovědnosti dospělé populace, zda tuto empatickou pudovost obohatí o etiku a morálku, která tak člověka odlišuje od zvířecí říše. V raném dětství se dítě ve svých hrách nejčastěji vžívá do ochránářské role, kterou mu poskytují jeho rodiče. Hry na tatínka a na maminku, ošetřování panenek a starost o plyšová zvířátka. Takové hry s hlubokým empatickým zaujetím zažila většina z nás. Dítě, které se v rodině i společnosti ale setkává s násilím, alkoholismem, drogami a jiným negativním chováním dospělých, později takové vzory také napodobuje. Pokud se dnešní dospělý člověk dokáže ve vzpomínkách poctivě vrátit do dětského věku, tuto empatickou závislost tam nalezne. V negativní i pozitivní formě. Nebezpečí takového negativního ztotožnění se nejvíce objevuje v období puberty. Jak „chlapsky“ se cítil před svými vrstevníky ten, kdo se opilecky motal jako dospělý. Jak silný si připadal, když natloukl slabšímu. Jak chytrým se cítil být, když někoho podvedl nebo něco ukradl. Jak se děvče oblékáním, úpravou zevnějšku a chováním vžívalo do rolí extravagantních idolů. Jak málo důležité bylo to, co vím, jaká jsem, proti tomu, jak vypadám. Setkávání dětí se skutečným životem dospělých provází často rozčarování z toho, co říkají a co dělají. Dítě touží po pravdě a spravedlnosti. Zároveň ale cítí svoji závislost a bezmocnost. Následná frustrace potom často vede k nepřiměřeným reakcím v jejich chování, sdružování v partách podobně frustrovaných nebo útekem do virtuálních světů. Puberta bývá nejtěžším obdobím v životě dítěte i jeho rodičů. Pokud ale bylo dítě od mala respektováno jako plnohodnotný člen

rodiny, je velká pravděpodobnost zdárného překonání tohoto období. Do škol ale přicházejí děti z různých rodin, s různou výchovou a různými zkušenostmi. Není v silách pedagoga, aby se věnoval ve zvýšené míře dětem, u kterých je zanedbání rodinné výchovy patrné. Přesto může svou osobností a přístupem mnohé ovlivnit. Pro respekt dětí nemusí být podstatný fyzický vzhled pedagoga, jeho věk, ani to, zda je pedagog muž nebo žena. Dítě dokáže lépe než dospělí rozpoznat upřímnost, pravdivost, otevřenost a empatickou vstřícnost. To jsou atributy, které mají pro děti zásadní důležitost. Zaujetí pro vyučovaný předmět a jeho dobrá znalost, stejně jako schopnost argumentace a dialogu posiluje nenásilnou úctu.

„Empatický přístup ale může vyvolat mezi učitelem a žákem silnější citovou vazbu, což není žádoucí. Co s tím?“

Takové situace mohou pochopitelně nastat. Že musí učitel zachovat přísnou nestrannost v přístupu k žákům je samozřejmě nutností. Spravedlivé hodnocení učebních dovedností i výsledků je základem. Jakékoliv známky možné protekce nebo nadržování, spolehlivě ničí učiteli respekt. Motivace dětí k silnějšímu citovému vztahu mohou být vyvolány z různých důvodů: Chybějící rodič v neúplné rodině a hledání jeho náhrady. Špatné vzájemné vztahy rodičů a útěk k jiné autoritě. Malý zájem jednoho nebo obou rodičů o život dítěte. Fyzická nebo morální inspirativnost učitele. Motivem může být dokonce i zamilovanost. Vstup do prepubertálního a pubertálního života je u dítěte důležitým mezníkem. Provází jej nejen sexuální zrání, ale i hledání životních vzorů. Učitel se tak dostává do situace, kdy by měl zachovat profesionální odstup, ale zároveň nezklamal důvěru dítěte. Případně i posílil jeho vztah k vlastní rodině. Přitom ani učitel není zcela imunní k projevům dětí, což ovlivňuje i jeho sympatie. Empatický učitel ale dokáže lépe vycítit u dětí tyto změny a také na ně vhodněji reagovat. Přímý rozhovor s dítětem by měl být až posledním řešením. Pokud si zachová princip spravedlnosti a nestranného přístupu, zvýšené citové vazby dítěte časem „vyšumí“, a zůstanou jen hezkou vzpomínkou. Pokud byl pro žáky učitel vzorem po stránce profesní, osobní, rodinné i společenské, učinil vše, co bylo v jeho silách.

Schůzky rodičů a přátel školy

Nejčastější stesky respondentů z řad rodičů: Schůzky mají víceméně formální scénář. Volba předsedy SRPŠ, výčet stavu školních financí, výzva k pomoci škole, potřeba nákupu školních pomůcek, plán mimoškolních akcí, nahlédnutí do školních sešitů a seznamu dosažených

známek v jednotlivých předmětech. Krátké zhodnocení chování třídy jako celku a nástup do fronty na osobní konzultaci. Zde se zopakují dosažené známky provázené dodatkem spokojenosti s chováním i výsledky, případně poznámkou, že je třeba přidat. Respondenti z řad učitelů mají jiné poznatky: Na schůzkách SRPŠ nejčastěji chybí rodiče těch dětí, s kterými bychom nejvíce potřebovali mluvit. Často se setkáváme u rodičů také s názorem, že je škola povinná převzít veškerou zodpovědnost za učební výsledky i etické chování jejich dětí. Od toho prý škola je. Takové názory submisivního nebo naopak arogantního přístupu některých rodičů ztěžují do značné míry naši práci. Jak se má pedagog chovat v jednotlivých případech, závisí nejvíce na jeho kreativitě a psychologických schopnostech. Žádné jednotné přístupy neexistují. Rozhovorem získané informace může, ale i pomocí empatie pedagog odhalit mnohé souvislosti. A dosáhnout vhodnou aplikací těchto poznatků i lepší kvality v těchto vztazích. Na schůzkách SRPŠ by mělo vedoucím pedagogem schůzky být řečeno asi toto:

„Úvodem našeho setkání vás budu informovat o všeobecných potřebách školy a plánovaných akcích. Chápu, že vaším hlavním zájmem je prospěch a chování vašich dětí. To je i naším prvořadým zájmem. Toho můžeme dosáhnout vzájemným sdělením poznatků z jejich školního i mimoškolního života. Budeme tak schopni dětem lépe porozumět. K užitku nás všech a hlavně potom k užitku vašich dětí. Můžeme tak i lépe predikovat směřování jejich zájmů a předpokladů pro budoucí vyšší vzdělávání nebo vhodné povolání. Škola je schopna poskytnout dětem vzdělání, ale bez součinnosti s rodinou nemůže škola zaručit vše. Chci vás proto požádat o důvěru. Vzhledem k časovému omezení těchto schůzek je možné využít i individuálních žádostí o rozhovor. Chápu vaše časová omezení, která limitují v zaměstnání i mne. Přivítám proto i současné možnosti kontaktu přes internet.“

Podobným způsobem oslovení rodiče získají pocit, že se učitel dokáže vcítit do jejich problémů a má skutečný zájem o jejich dítě. Takto získaná důvěra vyvolává potom i empatii rodičů k práci učitele.

6.3. Dotazníkové šetření

Cíl:

Cílem praktické části mé bakalářské práce bylo zjistit postoje studentů pedagogické fakulty Univerzity Karlovy k otázkám, týkajících se empatie a schopnosti vcítění se do situace druhého člověka. V další části dotazníku jsem se snažil zjistit, jak moc studenti vnímali empatické cítění a pochopení v předcházejících školských zařízeních, které navštěvovali. Obecně se předpokládá, že studenti vysokých škol budou mít větší sklony k empatickému jednání, protože empatie bývá často spojována s obecnou inteligencí. Nejvíce by se empatie měla vyskytovat v takzvaných pomáhajících profesích. Takže v lékařství, učitelství, atd.

Metoda:

Pro můj výzkum byly použity anonymní dotazníky. Dotazníky byly v elektronické podobě, protože většina studentů je dnes zvyklá pracovat s elektronickými zdroji raději než s papírovými a zároveň je tak v kratším časovém úseku možné dotázat se mnohem většího množství respondentů. Zpracování dotazníků bylo provedeno v programu Excel a Google Docs. Dotazník je strukturován do dvou typů otázek. U prvního typu (10 otázek) je dána možnost výběru, kdy respondent vybírá jednu z uvedených možností. U druhého typu (3 otázek) respondent seřazuje předem dané možnosti. Pro poslední 3 otázky jsou počty určeny počtem odpovědí, kdy byla daná odpověď na prvním místě. Viz. Příloha č. 2

Respondenti:

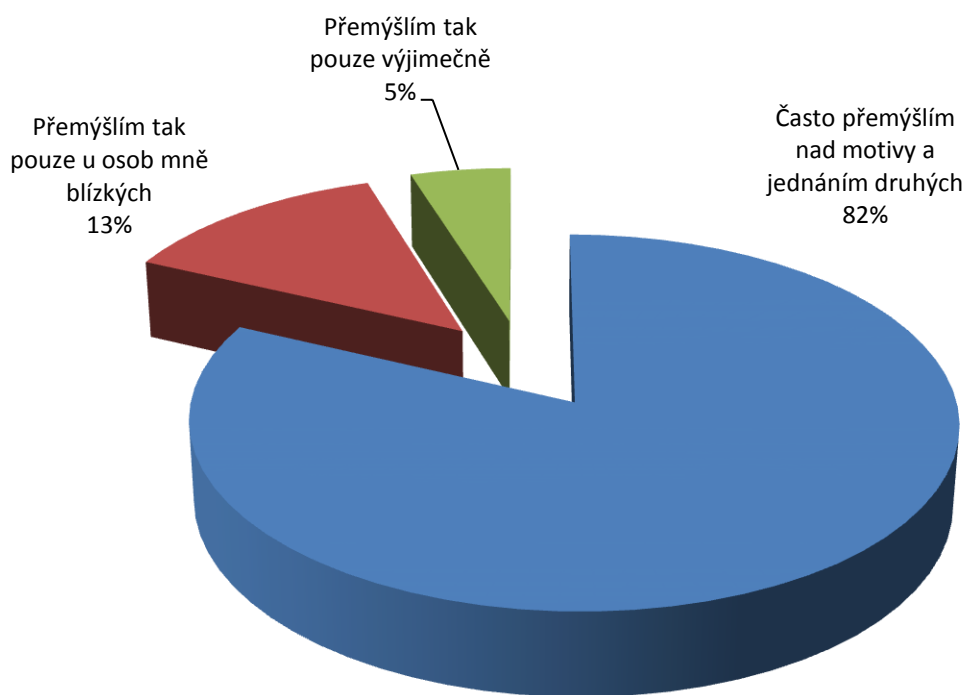
Dotazník vyplnilo 144 studentů. Dotazovaní byli studenti Karlovy Univerzity v Praze a to na pedagogické fakultě. Dotazník byl ke studentům doručen pomocí emailu a sociálních sítí. Už samotný fakt, že z celkového počtu 170 studentů, kteří byli osloveni, odpovědělo 144 z nich, samo o sobě svědčí o určité úrovni empatie.

1. Má vlastní empatie vůči ostatním.

Odpověď: „Často přemýšlím nad motivy a jednáním druhých,“ zvolilo 81,9% respondentů. Pravděpodobně proto, že si lidé většinou o sobě myslí, že se chovají vstřícně a chápavě ke svému okolí. Ale již nedokáží kriticky zhodnotit, jak často tak činí.

Odpovědi	Počet	Procenta
Často přemýšlím nad motivy a jednáním druhých.	118	81,9%
Přemýšlím tak pouze u osob mně blízkých.	19	13,2%
Přemýšlím tak pouze výjimečně.	7	4,9%
Přemýšlet nad motivy jednání druhých nemá smysl a je to ztrátou času.	0	0,0%

Má vlastní empatie vůči ostatním

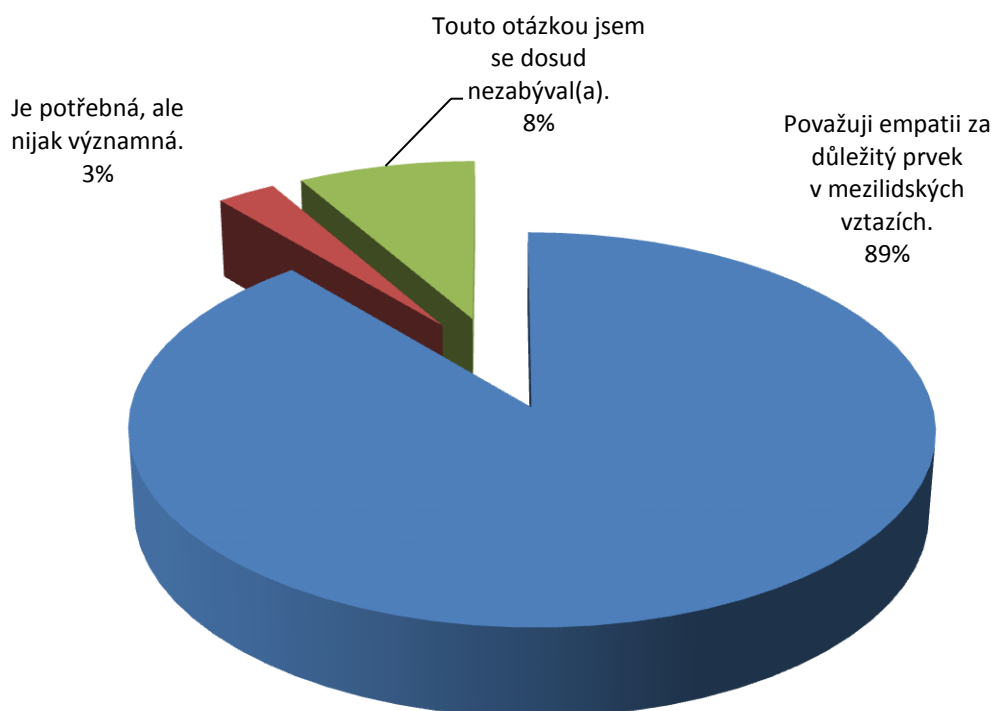

2. Jakou důležitost přikládáte empatii.

„Považuji empatii za důležitý prvek v mezilidských vztazích“ byla nejčastější odpověď na tuto otázku. Lidé dnes začínají chápat, že je třeba mít dobré vztahy se svým okolím a proto je třeba na problémy vždy koukat z více stran a úhlů pohledu.

Odpovědi	Počet	Procenta
Považuji empatii za důležitý prvek v mezilidských vztazích.	128	88,9%
Je potřebná, ale nijak významná.	4	2,8%
Touto otázkou jsem se dosud nezabýval(a).	12	8,3%

Jakou důležitost přikládáte empatii

3. Pokud jsem přesvědčen (a) o své pravdě.

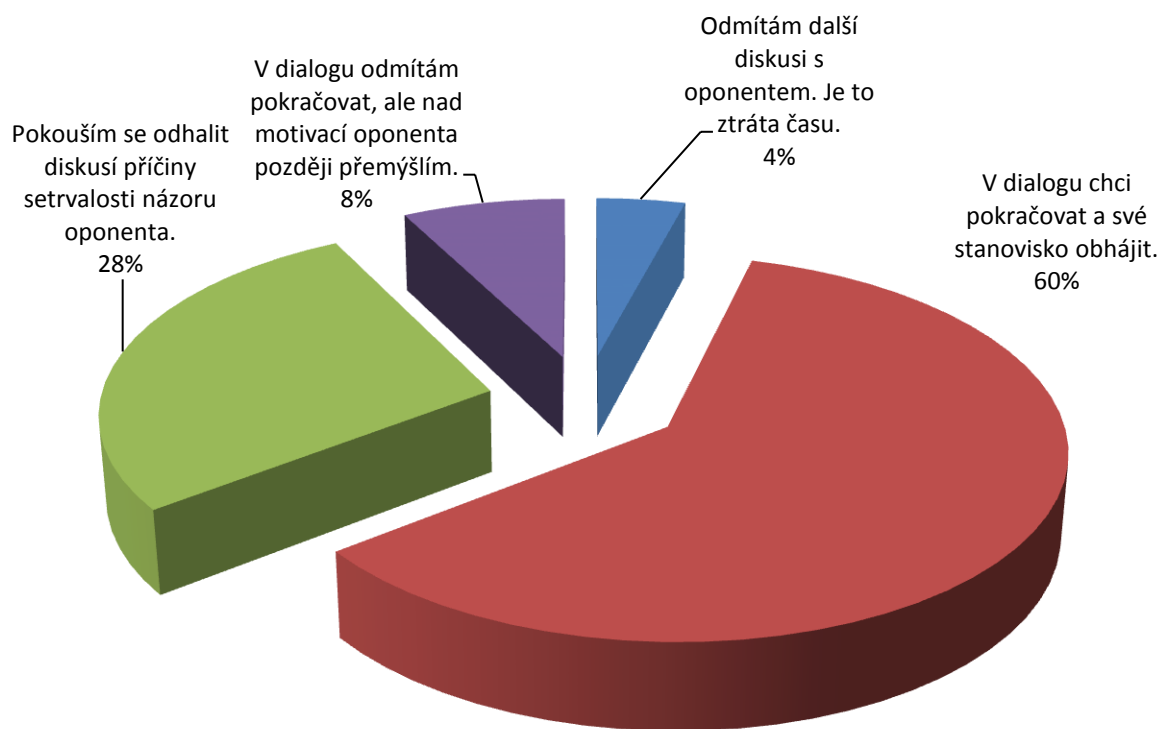
Nejčastěji byla vybírána odpověď: „V dialogu chci pokračovat a své stanovisko obhájit.“

Což může právě být častým příkladem toho, že lidé ne vždy jednají s empatií k druhým.

Snaží se přesvědčit druhého o tom, že mají pravdu – ale co je vlastně pravda?

Odpovědi	Počet	Procenta
Odmítám další diskusi s oponentem. Je to ztráta času.	6	4,2%
V dialogu chci pokračovat a své stanovisko obhájit.	87	60,4%
Pokouším se odhalit diskusí příčiny setrvalosti názoru oponenta.	40	27,8%
V dialogu odmítám pokračovat, ale nad motivací oponenta později přemýšlím.	11	7,6%

Pokud jsem přesvědčen (a) o své pravdě

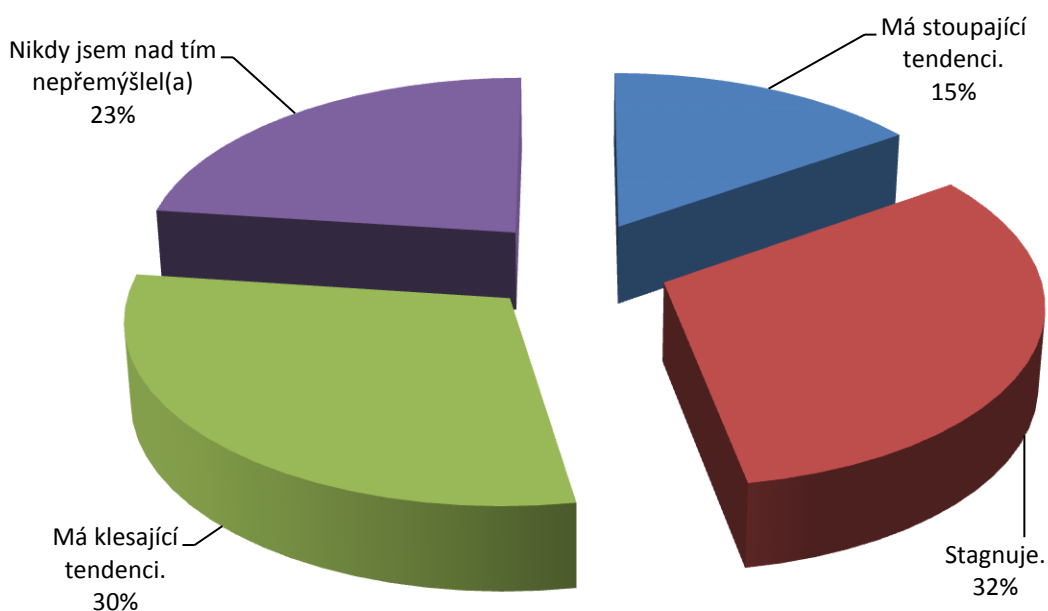

4. Přítomnost empatie ve společnosti.

Tři odpovědi získaly téměř stejné procento odpovědí a to „Stagnuje“ (31,9%), poté se umístila odpověď „Má klesající tendenci“ (29,9%) a na posledním místě byla odpověď „Nikdy jsem nad tím nepřemýšlel“ (22,9%). Pravděpodobně byly negativní odpovědi na otázku, jak moc se empatie v dnešní společnosti vyskytuje, způsobené tím, že je dnešní společnost zaměřena na finanční úspěch člověka a lidé, kteří takového úspěchu dosáhnou, jsou často považováni za nemorální a tudíž i bez empatie.

Odpovědi	Počet	Procenta
Má stoupající tendenci.	22	15,3%
Stagnuje.	46	31,9%
Má klesající tendenci.	43	29,9%
Nikdy jsem nad tím nepřemýšlel(a).	33	22,9%

Přítomnost empatie ve společnosti

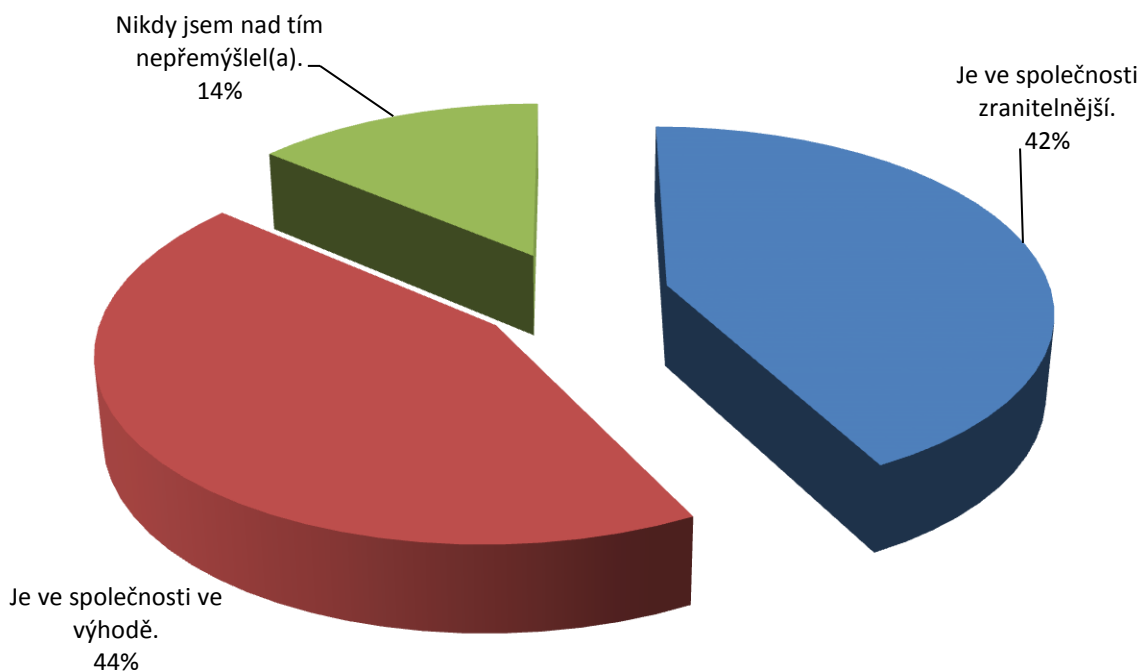

5. Empaticky vnímavý a jednající člověk.

V tomto bodě byly dvě odpovědi, které měly téměř shodný počet respondentů (první variantu zvolilo 42,4% dotazovaných a druhou možnost 43,8%). Je to zřejmě proto, že nelze jednoznačně určit, jestli empatický člověk je ve společnosti ve výhodě nebo nevýhodě. Protože záleží na jednotlivých situacích a úhlech pohledu. Dalo by se přitom očekávat, že respondenti budou považovat empaticky vnímavého a jednajícího člověka za zranitelnějšího ve společnosti. Protože takový člověk jedná ohleduplně a přemýšlí, jak jeho chování bude mít dopad na ostatní. To znamená, že bude v nevýhodě oproti egoisticky jednajícím jedincům, kteří díky absenci empatie jsou schopni dosáhnout vyšších materiálních cílů.

Odpovědi	Počet	Procenta
Je ve společnosti zranitelnější.	61	42,4%
Je ve společnosti ve výhodě.	63	43,8%
Nikdy jsem nad tím nepřemýšlel(a).	20	13,9%

Empaticky vnímavý a jednající člověk

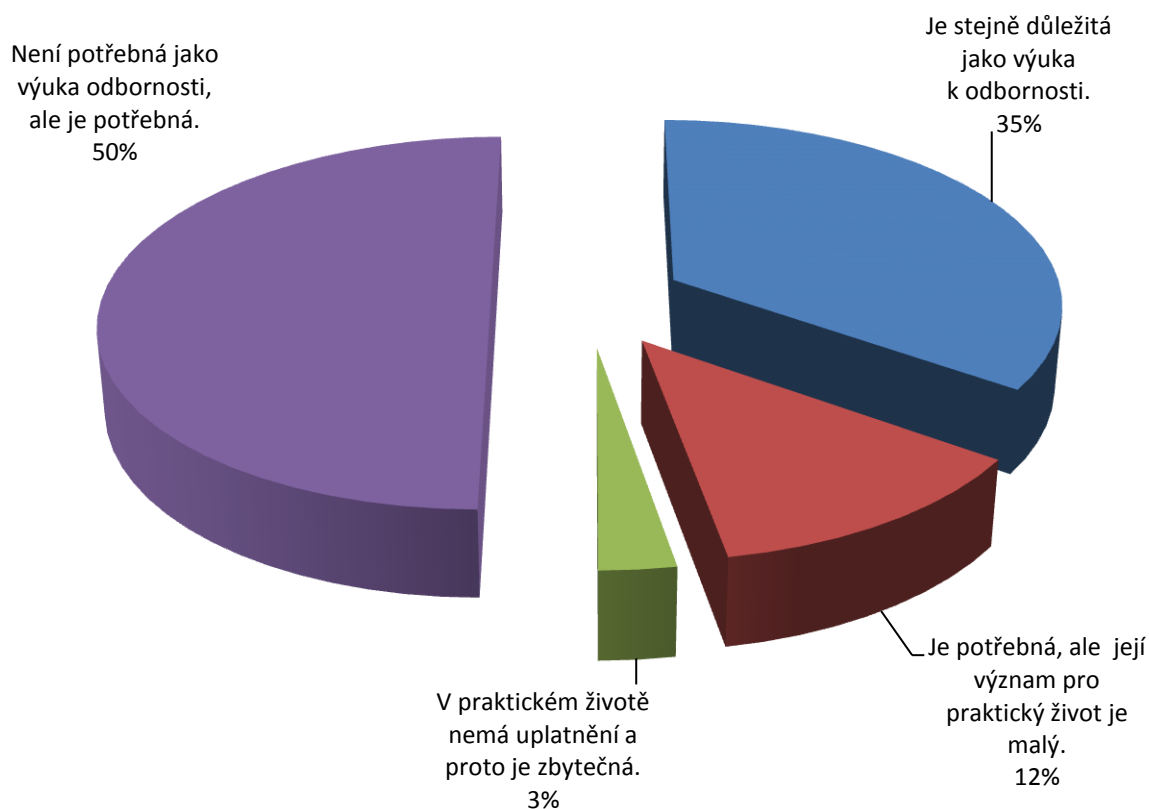

6. Potřebnost výuky empatie na školách jako součásti předmětu Etika.

Nejvíce získala odpověď „Není potřebná jako výuka odbornosti, ale je potřebná“ a to celých 50%. Způsobené to je pravděpodobně tím, že se společnost zaměřuje na to, aby každý člověk měl svůj obor, něco v čem je opravdu dobrý a co ho dokáže uživit. A tato schopnost řemeslné činnosti se klade před to, jestli bude jedinec tuto činnost provádět slušně a bude se slušně chovat ke svým klientům.

Odpovědi	Počet	Procenta
Je stejně důležitá jako výuka k odbornosti.	50	34,7%
Je potřebná, ale její význam pro praktický život je malý.	18	12,5%
V praktickém životě nemá uplatnění a proto je zbytečná.	4	2,8%
Není potřebná jako výuka odbornosti, ale je potřebná.	72	50,0%

Potřebnost výuky empatie na školách jako součásti předmětu Etika

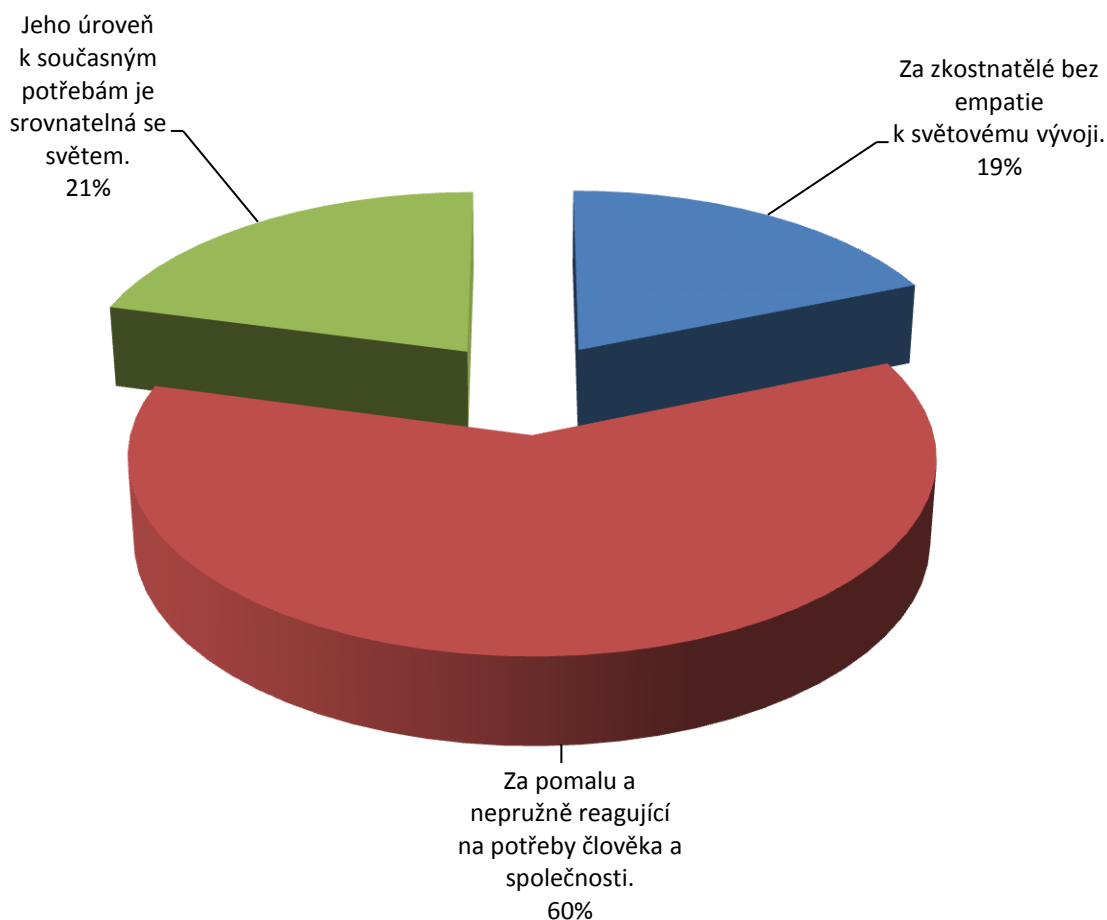

7. Považuji naše základní školství.

Většina respondentů odpověděla na tuto otázku takto: „Za pomalu a nepružně reagující na potřeby člověka a společnosti.“ Zřejmě zde dominoval kritický pohled vytvářený médii. Může ale být podstatně ovlivněn i nedobrymi zkušenostmi v době citového zrání a problémy se zařazením do kolektivu. Odpověď zvolilo 60,4% respondentů.

Odpovědi	Počet	Procenta
Za zkostnatělé bez empatie k světovému vývoji.	27	18,8%
Za pomalu a nepružně reagující na potřeby člověka a společnosti.	87	60,4%
Jeho úroveň k současným potřebám je srovnatelná se světem.	30	20,8%
Je na špičkové úrovni.	0	0,0%

Považuji naše základní školství

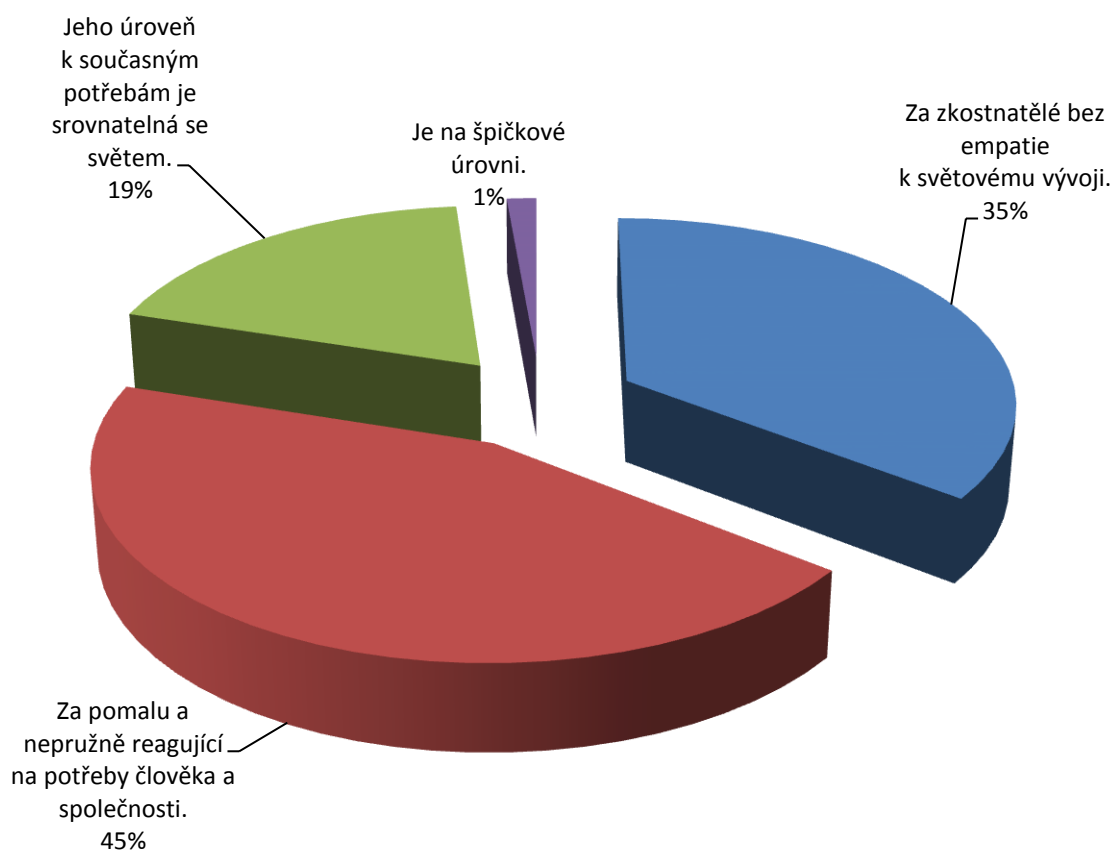

8. Považují naše učňovské školství.

Ukázalo, že respondenti považují učňovské školství: „Za pomalu a ne pružně reagující na potřeby člověka a společnosti“ (44,4%). Zřejmě to bude proto, že řemeslníci z učňovských oborů jsou sice schopní ve svém oboru, ale ve světovém trhu práce obstávají hůře. Respondenti možná předpokládají i nižší flexibilitu a odvahu vyučených při hledání uplatnění. Rovněž zde mohou promítat i své přímé zkušenosti středoškolské.

Odpovědi	Počet	Procenta
Za zkratkatelé bez empatie k světovému vývoji.	51	35,4%
Za pomalu a ne pružně reagující na potřeby člověka a společnosti.	64	44,4%
Jeho úroveň k současným potřebám je srovnatelná se světem.	27	18,8%
Je na špičkové úrovni.	2	1,4%

Považují naše učňovské školství

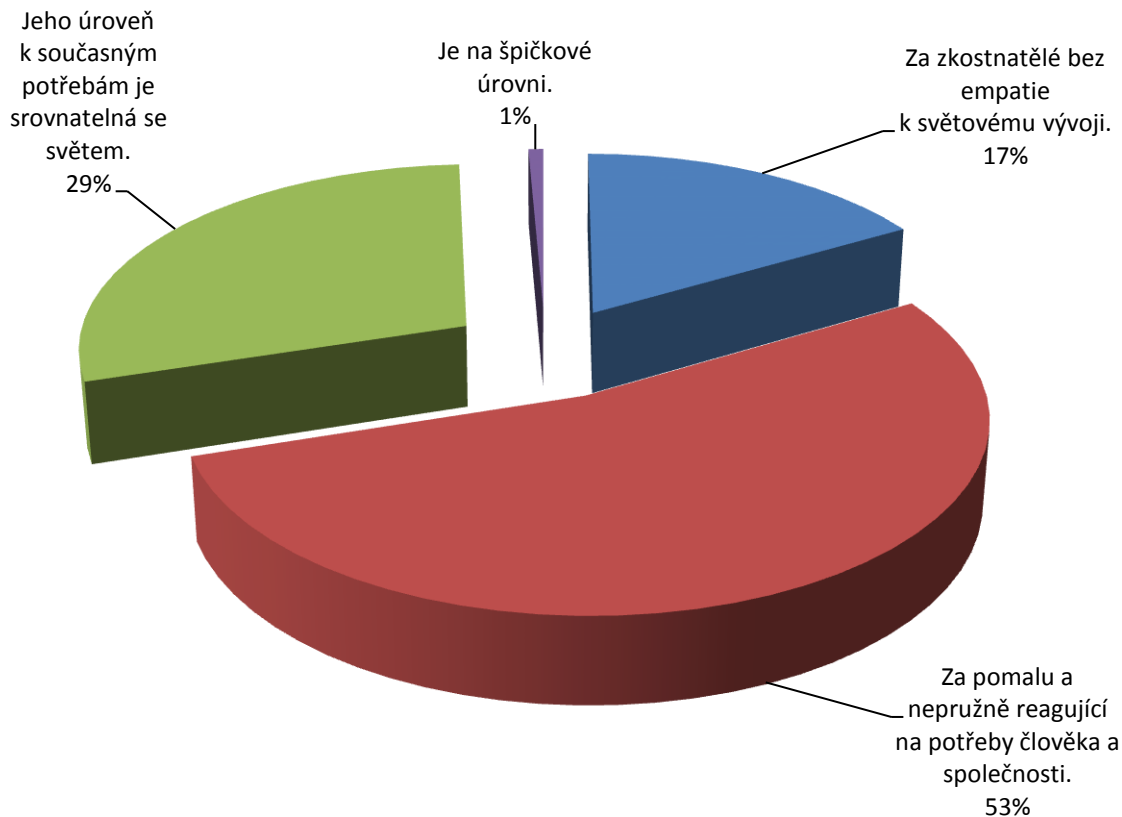

9. Považují středoškolské vzdělávání.

Nejčastější odpovědí bylo: „Za pomalu a nepružně reagující na potřeby člověka a společnosti.“ Tuto odpověď zvolilo 53,5% respondentů. Vzhledem k faktu, že respondenti jsou vysokoškoláci, tak mají všichni vlastní zkušenost se středním školstvím. A často se stává, že studenti ze střední školy přejdou na vysokou školu, kde se po nich vyžadují základní středoškolské znalosti, které ovšem na střední škole probrané nebyly.

Odpovědi	Počet	Procenta
Za zkostrnatělé bez empatie k světovému vývoji.	24	16,7%
Za pomalu a nepružně reagující na potřeby člověka a společnosti.	77	53,5%
Jeho úroveň k současným potřebám je srovnatelná se světem.	42	29,2%
Je na špičkové úrovni.	1	0,7%

Považují středoškolské vzdělávání

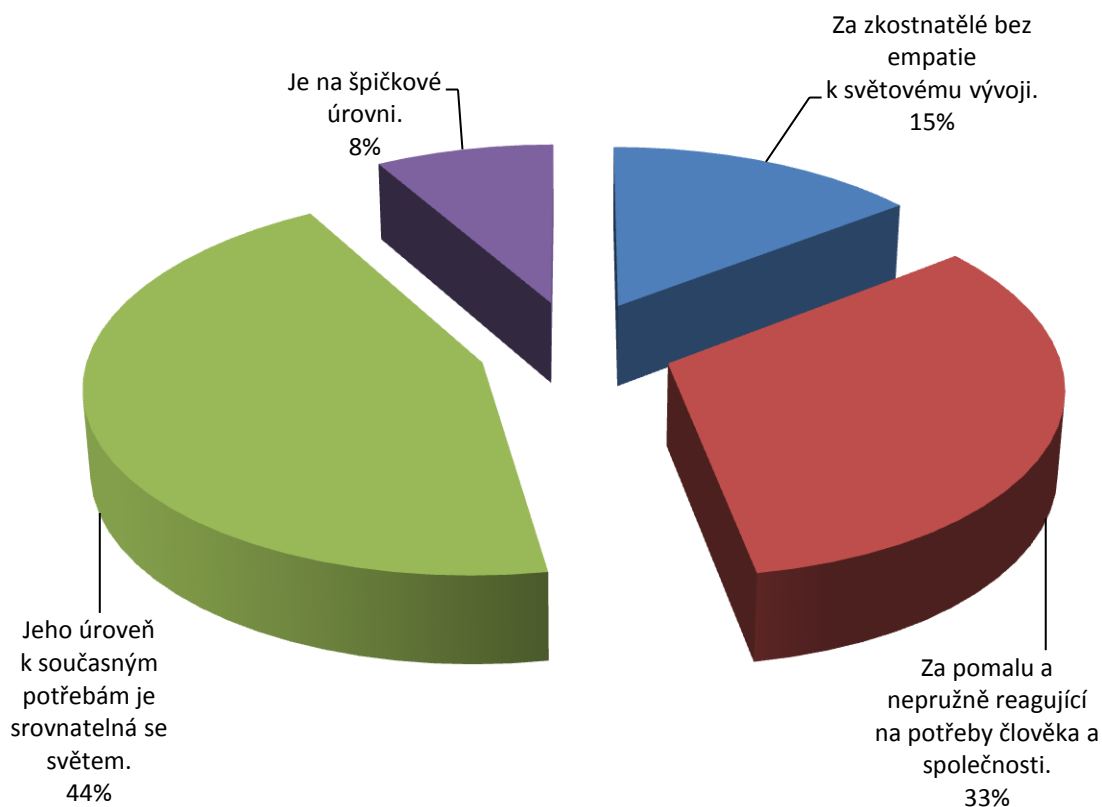

10. Považuji vysokoškolské vzdělávání.

Odpověď, která získala nejvíce odpovědí – 44,4% byla: „Jeho úroveň k současným potřebám je srovnatelná se světem.“ Vzhledem k tomu, že toto dotazníkové šetření proběhlo mezi vysokoškolskými studenty, tak tito respondenti mají časté zkušenosti se studiem v zahraničí (tudíž mají s čím úroveň našich škol srovnávat) a zároveň často vídají na našich školách zahraniční studenty, se kterými můžou konzultovat obtížnost a pokrokovost této úrovně v České republice.

Odpovědi	Počet	Procenta
Za zkostrnatělé bez empatie k světovému vývoji.	21	14,6%
Za pomalu a nepružně reagující na potřeby člověka a společnosti.	47	32,6%
Jeho úroveň k současným potřebám je srovnatelná se světem.	64	44,4%
Je na špičkové úrovni.	12	8,3%

Považuji vysokoškolské vzdělávání

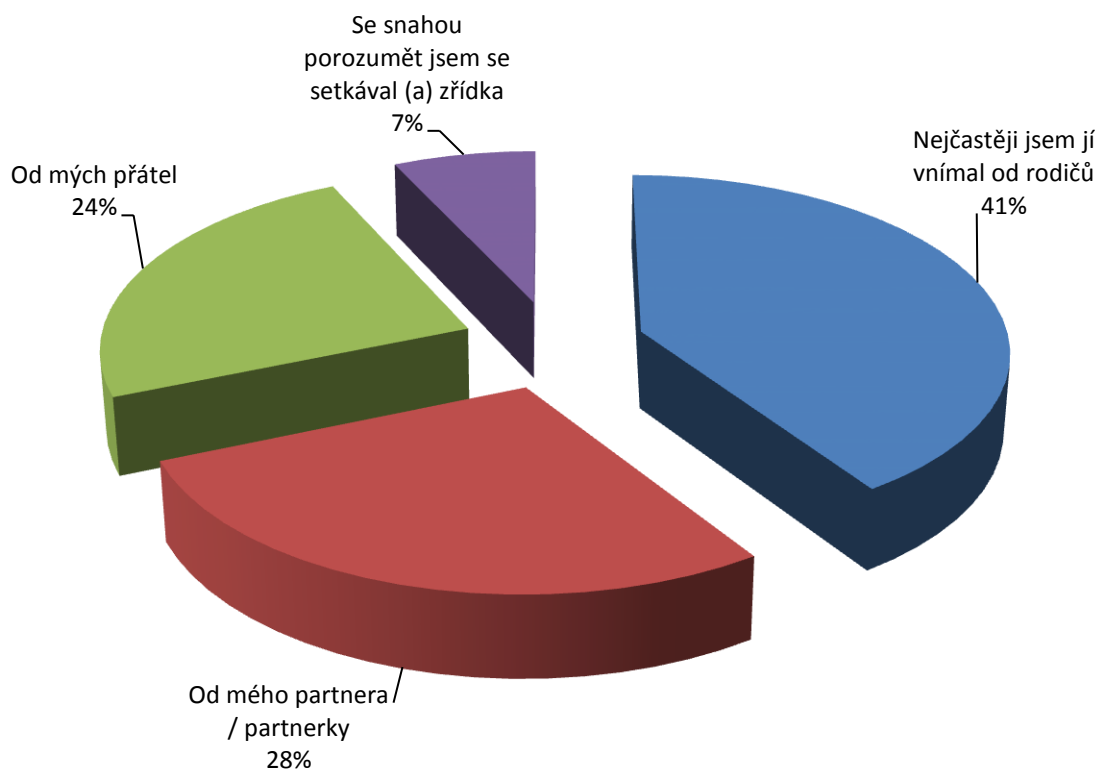

11. Osobní zkušenost s empatií vůči mé osobě.

Rodina by měl být základní kámen pro celý život člověka. Dítě by mělo pociťovat nejvíce pochopení od svých blízkých a mělo by se tím učit právě empatickému vnímání. Protože v tomto období se nejvíce utváří citová banka pro budoucnost člověka. To byl zřejmě důvod, proč nejčastější odpovědí bylo „Nejčastěji jsem jí vnímal(a) od rodičů.“ Odpověď vybralo 36,1% respondentů.

Odpovědi	Počet
Nejčastěji jsem jí vnímal od rodičů.	52
Od mého partnera / partnerky.	36
Od mých přátel.	31
Se snahou porozumět jsem se setkával (a) zřídka.	9
Takovou snahu jsem dosud od nikoho nezaznamenal (a).	0

Osobní zkušenost s empatií vůči mé osobě

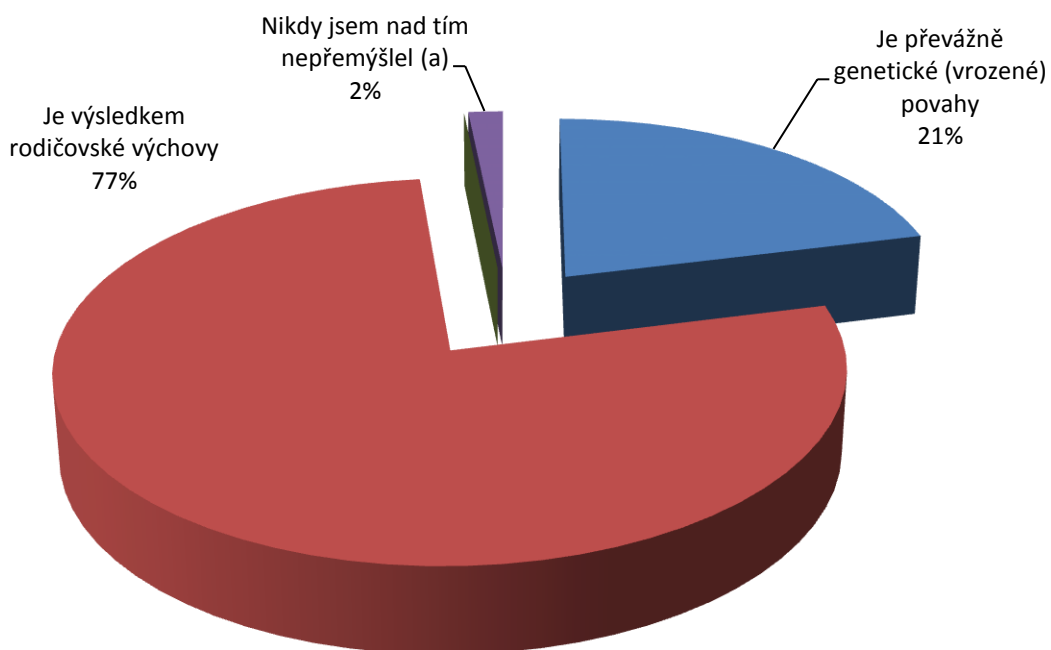

12. Přítomnost empatie u člověka.

„Je výsledkem rodičovské výchovy v dětství.“ To byla nejčastější odpověď na tuto otázku, kterou vybralo 66,6% respondentů. Důvod je stejný jako v předchozí otázce.

Odpovědi	Počet
Je převážně genetické (vrozené) povahy.	26
Je výsledkem rodičovské výchovy.	95
Je výsledkem školní výchovy.	0
Nikdy jsem nad tím nepřemýšlel (a).	2

Přítomnost empatie u člověka

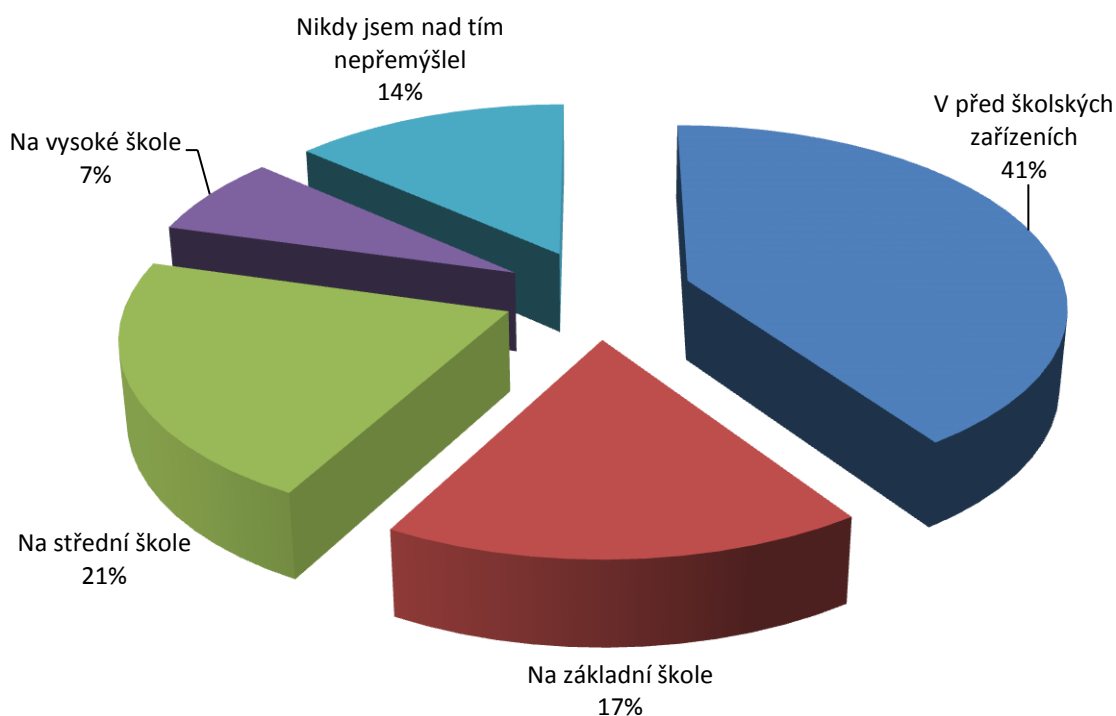

13. V procesu školní docházky jsem pociťoval(a) empatii pedagogů:

Respondenti vybrali, že nejvíce dítě pociťuje empatii od pedagogů v předškolních zařízeních (35,4%). Bude tomu z toho důvodu, že v předškolních zařízeních děti hlídají vychovatelé, nikoliv učitelé. Vztahy jsou tam více otevřené a k dětem je přístupováno podobně jako v rodině. Na rozdíl od základní školy, kde jsou již na děti kladeny nároky a kde se nepřistupuje k žákovi tolik, jako k individualitě, ale přistupuje se k třídě jako k celku.

Odpovědi	Počet
V před školských zařízeních.	51
Na základní škole.	22
Na střední škole.	27
Na vysoké škole.	9
Nikdy jsem nad tím nepřemýšlel.	17

V procesu školní docházky jsem pociťoval(a) empatii pedagogů

7. Závěr

Je nepopíratelným faktem, že morální úroveň života v současném světě se stále snižuje. Člověk je stále více nucen okolnostmi k pudovému jednání hájením svých základních životních potřeb. Ztráta empatického citění k druhému člověku i přírodě bývá vždy na počátku devastace morálních hodnot. Vývoj mezilidských vztahů v dnešním světě určuje početně zanedbatelná část populace. Vliv má ale celosvětový, a její motivací je pouze neukojitelná touha po zisku a moci. Morální a etické principy nemají pro tuto malou skupinu lidí žádný význam. Vysoce sofistikovaným, spleťtým a nesrozumitelným způsobem je do služeb této menšině vtažena i většinová populace. Politici představitelé přestávají být reprezentanty vůle lidu, ale služebníky této amorální menšiny. Jednotlivé profesní a zájmové skupiny dnes vzájemně bojují o své uznání a privilegia. Kvalita mezilidských vztahů a empatické vnímání, nemůže být pro vůdce těchto skupin vodítkem, protože by nemohli naplnit očekávání na ně kladená. Lidstvu totiž byla vsugerována myšlenka, že úspěch je měřitelný pouze technickými a hmotnými parametry. Bez ohledu na oprávněné zásluhy a potřeby druhých. I když stoupá počet lidí, kteří vidí, že jsou manipulováni, že byli obelháni a zneužiti, nevidí možnost, jak z tohoto bludného kruhu vystoupit. Šíří se beznaděj a strach z budoucnosti. Demagogická snaha mocných tento stav popírat, přestává působit.

Přesto zůstává fakt, který výstižně vyjádřil Albert Einstein slovy: „Svět nebude zničen zlými, ale těmi, kdo se na ně dívají, aniž by cokoli udělali.“ Současný ekonom a politik Jan Švejnar říká: „Pokud nebude v politice přítomna morálka a etika, je každá hospodářská reforma odsouzena k neúspěchu“. Již 400 let před naším letopočtem řekl řecký filosof Sokrates: „Demokratické zřízení doplatí na to, že bude chtít vyhovět všem. Chudí budou chtít část majetku bohatých a demokracie jim to dá. Mladí budou chtít práva starých, ženy budou chtít práva mužů a cizinci budou chtít práva občanů a demokracie jim to dá. Zločinci budou chtít obsadit veřejné funkce a demokracie jim to umožní. A až zločinci demokracii nakonec ovládnou, protože zločinci od přírody tíhnou po pozicích moci, vznikne tyranie horší, než dovede nejhorší monarchie anebo oligarchie.“

Nelze proto očekávat, že náprava přijde ze strany těch, kteří tento stav způsobili. Nalézt východisko z tohoto bludného kruhu proto je, a vždy bylo, jen individuální záležitostí. Záležitostí, která se stává ale zároveň povinností zprostředkovat toto poznání i těm, kteří ještě nepochopili. Proto jsem přesvědčen, že škola, pracující s mladými lidmi má povinnost

věnovat etické výchově maximální pozornost. Osvícení pedagogové by měli předkládat zákonodárcům návrhy, aby etická výchova byla uznána jako povinný předmět na všech typech škol. A požadovat, aby tato povinnost byla akceptována i v celé Evropské unii. Taková praxe by přinesla vícero efektů: Snížení projevů šikany a nesnášenlivosti ve školách. Hlubší uvědomění respektu k individualitě a zároveň i ke kolektivu. Přenos, rozvíjení a upevňování pozitivních charakterových vlastností do vyšších stupňů škol i do dalšího života. Možnost působit efektem zpětné vazby pozitivně i na dospělé. (Pokud dítě bude svědkem rozdílnosti v tom, co se učí ve škole a vidí doma, může svými dotazy na tyto nesrovnalosti přimět rodiče k zlepšení jejich chování.)

Empatické cítění považuji za základní kámen takové výchovy. Na rozdíl od vyšších stupňů etické výuky, nevyžaduje hlubší schopnosti myšlení. Je proto možné takovou výchovu aplikovat od nejtělejšího dětství. Zároveň se tím také ale vytváří základy pro budoucí morální kvalitu života.

Jak se ukázalo v dotazníkovém šetření, kde respondenti byli studenti Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, většina z nich považuje empatii jako důležitou součást života a to jak osobního, tak profesního. Z dotazníku vyplývá, že jejich postoj k empatii je pozitivní. Bohužel právě empatie je to, co nám dnes nejvíce chybí a právě empatické cítění je to, čeho bychom se měli snažit dosáhnout. A pokud se dítě nenaučí empatii od rodičů, je poté na řadě právě škola, aby děti k tomuto cítění vedla. A jak se v praktické části ukázalo, tak většina studentů považuje školství za pomalé a nepružné co se týče potřeb společnosti. A pokud by měla změna přijít, tak by měla přijít právě od univerzit, kde se budoucí učitelé učí učit.

8. Použité zdroje

Altruismus. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2013-04-15]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Altruismus>

AURELIUS, Marcus. *Hovory k sobě*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 191 s. ISBN 80-903682-4-7.

BLANCHARD, Kenneth. *Minutový manažer*. Praha: Pragma, 1993, 106 s. ISBN 80-852-1329-X.

CARNEGIE, Dale. *Jak získávat přátele a působit na lidi ve věku digitálních technologií*. Vyd. 1. Praha: Dobrovský, 2012, 244 s. ISBN 978-80-7306-506-5.

CARNEGIE, Dale. *Jak získávat přátele a působit na lidi*. 7.vyd. Bratislava: Bradlo, 1991, 169 s. ISBN 80-712-7026-1.

DROYSEN, Yet. Empathy. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 1961 [cit. 2013-04-13]. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/empathy>

Empatie - Vlastnost vyvolených?. *Student Point* [online]. 2011, [cit. 2013-04-20]. Dostupné z: <http://www.studentpoint.cz/162-psychologie/3689-empatie-vlastnost-vyvolenych/#.UXJMqrUqx8E>

Empatie. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2013-04-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Empatie>

CHAPMAN, Gary D. *Pět jazyků lásky*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 2003, 137 s. ISBN 80-725-5058-6.

LITTAUER, Florence. *Osobnosti plus: jak porozumět druhým porozuměním sobě samým*. Praha: Medium, 1997, 230 s. ISBN 80-860-9500-2.

MACHIAVELLI, Niccolo. *Úvahy o vládnutí a vojenství*. 2001. vyd. Praha: Argo, 2007, 191 s. ISBN 80-7203-391-3.

Manipulátorství a schopnost empatie. In: *Magicienne* [online]. [cit. 2013-04-20]. Dostupné z: <https://magicienne.signaly.cz/0811/manipulatorstvi-a-schopnost-empatie>

Modely psychologické explikace osobnosti. In: ROGERS, Carl Ransom. *E-learningová podpora mezioborové integrace výuky tématu vědomí na UP Olomouc* [online]. 2013 [cit. 2013-04-13]. Dostupné z: <http://pfyziolfup.upol.cz/castwiki/?p=4150>

NAKONEČNÝ, Milan. *Lidské emoce*. Praha : Academia, 2000. ISBN 80-200-0763-6. s. 191-192.

SHULZE, Ralf. *Emoční inteligence: přehled základních přístupů a aplikací*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007, 367 s. ISBN 978-80-7367-229-4.

STEINER, Rudolf. *Má cesta životem*. Svatý Kopeček u Olomouce: Michael, 2000, 376 s. ISBN 80-863-4008-2.

TITCHENER, Edward. Empathy. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 1909 [cit. 2013-04-13]. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/empathy>

Vybrané spisy II - III. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1993. ISBN 80-201-0226-4, 80-201-0224-8.

XENOFÓN,. *O Kyrově výchování*. Praha: Melantrich, 1941. ISBN 25-085-70.

9. Přílohy

Příloha č. 1

Tuto báseň napsala žena, která zemřela v oddělení pro dlouhodobě nemocné v Ashludieově nemocnici poblíž Dundee ve Skotsku. Personál nemocnice ji našel mezi jejími věcmi, a tak se jim líbila, že ji opsali a báseň pak putovala po celé nemocnici a dál.

Mladá dívka je pořád ve mně
Poslyšte, sestro, když na mě hledíte,
řekněte, koho to před sebou vidíte.
Ach ano, je to jen ubohá stařena
s divnýma očima a napůl šílená.
Odpověď nedá vám, jídlo jí padá,
nevnímá, když po ní něco se žádá,
o světě neví, jen přidělává práci,
boty a punčochy napořád ztrácí.
Někdy je svéhlavá, jindy se umí chovat,
už potřebuje však krmit a přebalovat.
Tohleto vidíte? Tohle si myslíte?
Sestřičko, vždyť o mně vůbec nic nevíte.
Budu vám vyprávět, kým vším jsem bývala, než jsem se
bezmocná až sem k vám dostala.
Miláčkem rodičů, děvčátkem, tak sotva deset let s bratry a
sestrami sladký život jako med.
Šestnáctiletou kráskou, plující v oblacích, dychtivou
prvních lásek a pořád samý smích.
V dvaceti nevěstou se srdcem bušícím,
co skládala svůj slib za bílou kyticí.
A když mi bylo pár let po dvaceti,
já chtěla šťastný domov pro své děti,
pak přešla třicítka a pouta lásky dětí,
jak rostly, už mohli jsme uzlovat popaměti.
A je mi čtyřicet, synové odchází,
jenom můj věrný muž pořád mě provází.
Padesátka přišla, ale s ní další malí,
co u mě na klíně si jak ti první hráli.
Však začala doba zlá, můj manžel zesnul v Pánu,
mám z budoucnosti strach,
někdo mi zavřel bránu.
Život jde dál, mé děti mají vrásky
a já jen vzpomínám na ně a na dny lásky.

Příroda krutá je, i když byl život krásný,
na stará kolena nadělá z nás všech blázny.
Tělo mi neslouží, s grácií už je amen,
kde srdce tlouklo dřív, dnes cítím jenom kámen.
Však vprostřed zkázy té mladičká dívka žije a srdce jí,
byť hořce, tam uvnitř pořád bije.
Vzpomíná na radost, na žal, co rozechvívá, vždyť pořád
miluje a nepřestala být živá.
Málo bylo těch let a netáhla se líně,
já smířila se s tím, že všechno jednou mine.
Otevřete oči, sestřičko, teď, když to všechno víte,
neuvidíte seschlou stařenu,
Teď už - MNE uvidíte!

Tento text by se měl stát povinným studijním materiálem pro veškerý zdravotnický personál.
Jako příklad generačního empatického vnímání by mohl sloužit i pro školní výuku.

Příloha č. 2

Dobrý den, mé jméno je Vladimír Pešta a jsem studentem třetího ročníku Karlovy university. V současné době píši bakalářskou práci na téma Empatie ve školství. Rád bych Vás poprosil, zda byste mohli vyplnit tento krátký dotazník a pomoci mi tím ve splnění mé bakalářské práce.

Definice empatie (Wikipedie): "Empatie, nebo-li vcítění označuje porozumění emocím a motivům druhého člověka."

U daných možností vždy vyberte tu, se kterou nejvíce souhlasíte.

Jaké je Vaše pohlaví:

Žena

Muž

Má vlastní empatie vůči druhým osobám

Často přemýšlím nad motivy a jednáním druhých

Přemýšlím tak pouze u osob mně blízkých

Přemýšlím tak pouze výjimečně

Přemýšlet nad motivy jednání druhých nemá smysl a je to ztrátou času

Jakou důležitost přikládáte empatii:

Považuji empatii za důležitý prvek v mezilidských vztazích.

Je potřebná, ale nijak významná.

Touto otázkou jsem se dosud nezabýval(a).

Pokud jsem v přesvědčení(a) o své pravdě:

Odmítám další diskusi s oponentem. Je to ztráta času.

V dialogu chci pokračovat a své stanovisko obhájit.

Pokouším se odhalit příčiny setrvalosti názoru oponenta.

V dialogu odmítám pokračovat, ale nad motivací oponenta později přemýšlím.

Přítomnost empatie ve společnosti.

Má stoupající tendenci.

Stagnuje.

Má klesající tendenci.

Nikdy jsem nad tím nepřemýšlel(a)

Empaticky vnímavý a jednající člověk:

Je ve společnosti zranitelnější.

Je ve společnosti ve výhodě.

Nikdy jsem nad tím nepřemýšlel(a).

Potřeba výuky empatie na školách jako součásti předmětu Etika:

Je stejně důležitá jako výuka odbornosti.

Je potřebná, ale její význam pro praktický život je malý.

V praktickém životě nemá uplatnění a proto je zbytečná.

Není potřebná jako výuka odbornosti, ale je potřebná.

Považuji naše základní školství:

Za zkorumpované bez empatie k světovému vývoji.

Za pomalu a nepružně reagující na potřeby člověka a společnosti.

Jeho úroveň k současným potřebám je srovnatelná se světem.

Je na špičkové úrovni.

Považuji naše učňovské školství:

Za zkorumpované bez empatie k světovému vývoji.

Za pomalu a nepružně reagující na potřeby člověka a společnosti.

Jeho úroveň k současným potřebám je srovnatelná se světem.

Je na špičkové úrovni.

Považuji středoškolské vzdělávání:

Za zkorumpované bez empatie k světovému vývoji.

Za pomalu a nepružně reagující na potřeby člověka a společnosti.

Jeho úroveň k současným potřebám je srovnatelná se světem.

Je na špičkové úrovni.

Považuji vysokoškolské vzdělávání:

Za zkostrnatělé bez empatie k světovému vývoji.

Za pomalu a nepružně reagující na potřeby člověka a společnosti.

Jeho úroveň k současným potřebám je srovnatelná se světem.

Je na špičkové úrovni.

Osobní zkušenost s empatií vůči mé osobě

Nejčastěji jsem jí vnímal od rodičů

Od mého partnera / partnerky

Od mých přátel

Se snahou porozumět jsem se setkával (a) zřídka

Takovou snahu jsem dosud od nikoho nezaznamenal (a)

Přítomnost empatie u člověka

Je převážně genetické (vrozené) povahy

Je výsledkem rodičovské výchovy

Je výsledkem školní výchovy

Nikdy jsem nad tím nepřemýšlel (a)

V procesu školní docházky jsem pociťoval(a) empatii pedagogů:

V před školských zařízeních

Na základní škole

Na střední škole

Na vysoké škole

Nikdy jsem nad tím nepřemýšlel